

A. H. TAMMISAARE

**TÕDE
JÄ
ÕIGUS**

ROMAAN

||

NOOR-EESTI-TARTU

TÕDE JA ÕIGUS

II

A. H. TAMMSAARE

TÕDE JA ÕIGUS

ROMAAN

II JAGU

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

Trükitud J. Mällo trükikojas
Tartus 1929.

I.

Esimest korda elus Indrek tundis end tõesti üksikuna, mahajäetuna ja nagu maailmast eraldatuna, niipea kui vagunirattad hakkasid põrisesema, tagudes mingisugust tundmatut takti.

Kogu minevik tõmbus millegi pärast Vargamäele kägarasse kokku ja muutus nagu unenäoks, muinasjutuks, peaaegu olematuks. Mis olnud, tundus kõik tähtsusetuna; mis tulemas, nii tähtsana ja suurena, et tal puudus alles peaaegu igasugune sisu.

Ta oli endalegi võõras selles võõras ümbruses. Võhivõõrad inimesed kiilusid ta vaguninurka. Ainuke lohus, et võis aknast välja vahtida, kus vilksatasid mööda valgete kannudega traate kandvad postid lagedal või poolraagus põõsaste vahel, niidud aedadest piiratud heinakuhjadega, metsad, sood, rabad, viljarõukudega tipitud põllud. Siin-seal kirju kari, tule ääres seisev karjapoiss ja koer, kes sibas põriseva rongiga kaasa, kadudes mahalangevasse vedurisuitsu. Aga need tuttavadki asjad jätsid külmaks ja ei äratanud huvi.

Valitses mingisugune hall ükskõiksus, kuigi kipus värisema kogu kehakude, — kas vältimatust pelust või loodetavast suurest õnnest, kes seda teab.

Vahetevahel tonksas ta saapakontsaga vastu pingi alla pistetud kasti, nagu kardaks ta selle kadu, sest kast oli ju ainuke omane asi selles võõras ümbruses ja tema sisemus varjas esemeid, mis Indrekule lähedased. Ja igakord, kui ta leidis, et kast seisab väärameda oma paigal, muutus ka tema rinnas nagu kodusemaks ja kindlamaks. See oli küll lõpmata rumal ja naeruväärne, aga ta ei võinud sinna midagi parata, et see oli nõnda. Tema tõsiseks reisiseltsiliseks oli see ristamisi tugeva

nööriga seotud kast, mitte aga teda ümbritsevad kaas-
sõitjad.

Pärale jõudnud Indrek mõtles vagunist lahkuda
ühes viimsetega, et oleks rahulikum ja rohkem ruumi.
Aga nõnda sattus ta just vihma käest räästa alla: tal
tuli pidada vihast võitlust sissेरühkijatega.

„Roni, roni, matsipoeg!“ karjuti talle kusagilt nal-
jatavalt.

Indrek mõtles silmiga otsida rääkijat, aga enne
kui ta seda jõudis teha, kärgatati talle tigidalt:

„Korista end oma kastiloguga teelt, et inimesed
sisse pääseks!“

Imelikul viisil töid need sõnad Indreku nagu täie-
likule meelemärgusele, sest neis tundus midagi kodust,
mis harmoneeris tema endaga ja selle värvimata kas-
tiga. Äkki ta märkas läbisegi sibavat inimhulka, mär-
kas iseennastki oma kastiga, mida toetas paremale põl-
vele, et nõnda oleks kergem teda läbi müksleva inim-
murru suruda.

Varsti leidis ta enda jaamahoonse seinaga äärest. Siia
laskis ta kasti langeda, et pisut aru pidada ja inim-
voolu hõrenemist oodata. See oli õnnelik tegu, sest
siin oli tal juht tähele panna, et temast mööda kanti
hullemaid ja suuremaidki kaste, kui tema oma oligi.
Sellest sai ta südant: haaras kasti uuesti paremale põl-
vele ja hakkas edasi astuma.

Kui Indrek jaamahoonest läbi tema esisele jõudis,
oli suurem hulk juba lahkunud. Vaevast sai ta kasti
kõrvalisemasse paika maha panna, kui juba kräsus ha-
bemeiga rässakas vanamees oma troskaga tema juures
peatas, piitsavarrega tema silme ees vehkis ja hüüdis:

„Kulla noorhärja, kas sõidame?“

Vastuseks ei saanud Indrek muud teha, kui võttis
kasti, et teda sõidukile tõsta.

„Seadke serviti, siis mahub paremini,“ õpetas va-
namees. „Soo, ja nüüd istuge pääle,“ käskis ta lõpuks.

„Kuhu ma küll sõidan? Kuhu ta mu viib?“ arutas
Indrek endamisi.

„Kas üle jõe?“ küsis voorimees.

„Ma'p tea isegi,“ vastas Indrek.

„Kuis nii? Kuhu me siis sõidame?“

Indrek seletas paari sõnaga oma asja.

„Noh, siis on ju minul õigus,“ ütles voorimees.

„Ikka üle jõe, muud midagi, vana Traadi juurde, hea
lähedal ja odav ka. Aga seda ma ütlen teile: „S...
kool on see, üsna s... Minu õepoeg käis ja käis ja
oleks vist surma-laupäevani käind, kui poleks kroonu
tulnd omaga. Nõnda läkski teine sinna, ei armu ega
õigust kedagi, et nii kaua koolis vedelend. Käis teine
küll Pihkvas eksamil, aga ei kedagi: läbi silksatas.
Läbi, mis läbi. Hoopis s... kool see Mauruse oma. Ja
tema ise! Tema eest hoia raha, nagu vanakurja eest
hinge, nii et kui teil seda kaasas on, siis pidage minu
sõnad meeles. Kui kukrus kõliseb, siis vanamees nagu
mesilane, muidu...“

Mis muidu on, selle jättis voorimees ütle mata, sü-
litas ainult. Aga kui nad üle silla sõitsid, kinnitas ta
veel kord:

„Väga s... kool! Ei õigust ega ilusaid rõivid!“

Peale seda ei lausunud ta enam sõnagi, nagu laiend-
daks ta koolile määratud halvaks panu ka sellele, kes
mõtleb sinna kooli minna. Indreku peas ja südames
läks midagi sootuks segi. Sellepärast ei märganudki
ta, millal voorimees peatus, virgus alles siis, kui kuulis
sõnu:

„Soo, siin me siis olemegi — vana Traadi juures...
Seitsekümmend viis... Eestuksest otse sisse, see viib
puhveti. Tagapool on tal ikka sakstele toad ka, päris
kenad toad kohe. Minge aga julgusti sisse...
Maurusele pole siit kaugel: pisut ümber nurga, ja ole-
tegi seal. Küll vana Traat juhatab, tema teab. Kõik
teavad. Aga pidage meeles: hoidke rahakott.“

Ütles, andis hobusele piitsa ja sõitis minema.

Indrek trügis kastiga uksest sisse. Ukse vahel
tuli talle noor neiu vastu, hoidis pahema käega ust
lahti ja võttis paremaga kasti nõõrist kinni. Kui Ind-
rekuft hiljem oleks küsitud, oli see neiu valget või
musta verd, oli ta kõhn või tüse, pikk või lühike, siis
oleks ta osanud vaevast vastata. Aga ühte oleks ta pä-
ris kindlasti teadnud: neiu naeratas, ja see naeratus

jäi tal millegi pärast kauaks ajaks meelde, võib olla sellepärast, et see oli esimene temale määratud naise naeratus linnas. Ja vististi oleks ta seda veelgi kauem mäletanud, kui ta poleks sama neiuga aastate pärast kokku puutunud teises kohas, teistel oludel. Siis kust see mälestuses alal hoidunud imeline naeratus ja ta ei leidnud teda enam kogu linnas. Niisugune oli see linna naise esimene naeratus.

„Mis on, noormees?“ küsis punase habemega mees, kes lamas rõõtsakil letil ja ajas paari talumehega juttu, kel olid leivakotid lahti ja sõid. „Soovite tuba?“

„Oleks palunud küll, kui võimalik,“ vastas Indrek ja tundis äkki nälga.

„See väike,“ ütles punahabe tüdrukule, kes jällegi Indrekule otsa vaadates naeratas ja ta ühes kastiga enesega kaasa vedas. „Kolmkümmend ööpäev!“ hüüdis punahabe kastitalujaile järele. See oli määratud Indrekule, aga tema kõrvust lipsasid sõnad tähelepanematult mööda.

Üksi jäänud, võttis Indrek kasti ümbert nõõri, avas kaane ja otsis ligivõetud söögipoolise välja, et keha kinnitada. Kõike seda tegi ta nagu poolunes ja ülepeakaela, sest teda valdasid mõtted voorimehe sõimatud koolist ja tema direktorist, kelle jutule ta tahtis võimalikult kohe minna.

Et oma toast tänavale pääseda, pidi Indrek minema kas läbi koridori või läbi puhveti, kust ta tulnudki. Selle viimase tee ta valiski ja talitas seega vististi saatuse näpunäite järele, sest nõnda astus ta võõrastemajast tänavale palju kergema südamega, kui tänavalt võõrastemajja.

Puhvetis oli praegusel silmapilgul punahabe üksinda, ikka endiselt letil rõõtsakil, nagu võiks ta ainult nõnda oma piibu suitsu õieti maitsta.

„Esimest korda meil?“ küsis ta Indrekut nähes.

„Esimest,“ vastas poiss sõnakehvalt, sest ta tõttas välja.

„Kaugelt?“

„Üsna kaugelt.“

„Talnamaalt?“

„Sealt poolt jah.“

„Kooli?“

„Selleks sai ikka tulnud.“

„Vana Mauruse juurde muidugi? Mujale ei pääsenam sisse.“

„Kes teab, kas sinnagi pääseb,“ arvas Indrek, keda juba punahabeme jutt hakkas pisut huvitama.

„Sinna pääseb, kui aga raha on. Rahatagi pääseb. Mauruse juurde pääseb igat kanti ja igal ajal, tule sügisel, jõulus või lihavõttes, ole kaheksane, kaheksateistkümnene või kaheksakümnene. Ilma naljata! Seal õpivad ka paljad pealaed ja hallid habemed. Mõni aasta tagasi minagi pidin sinna minema. Mõtlesin, et müün terve oma krempli maha, teen rahaks ja hakkam õppima. Sest miks ei või siis mina õppida, kui teised õpivad. Olen rahvale kasulikku toitu ja jooki küllalt and, sest õlu ja viin on kasulikud joogid, kui neid mõistlikult tarvitada, aga mitte see karskus; nii et mina olen tänini rahva kasu taga ajand ja nüüd hakkam iseenda eest muretsema, lähen vana Mauruse juure õppima. Käisingi juba kord tema jutul, aga tema tahtis kõige pealt minu habeme maha tõmmata. Ütleb: ajage enne habe maha, tulge siis, habemega ei saa, sest habeme taha ei näe, mis mees teie olete, mis nägu teil on. Nõnda ütles vana Maurus ise mulle, sest nende teiste semlakutega ei võtnud ma jutugi. Ainult tema endaga... No mis te ütlete selle kohta? Mina peaks oma habeme enne maha ajama, kui pole saand proovidagi, kas ma õppida tahan või mitte. Sest kust sa seda asja tead, mis sa ilmaski pole katsunud. Ei, härra Maurus, ütlesin mina. Mina habemest ei lahku, ennem müün rahvale kasulikku toitu ja jooki edasi, pealegi kus ma ei tea, kas õppimisest ongi miskit kasu. Hää küll, ma saan tudengiks. Noh, ja siis? Mis ma selle tudengiga teen, kui mul pole enam habet! Või arvate, et tudeng maksab sama palju kui minu habe? Te peaks kuulma, mis naised sellest arvavad, nimelt minu habemest. Kümme tudengit ei saa minu ühe habeme vastu, kui on naised. Veel praegu müüks-

ma oma krempli maha ja läheks ühes teiega Mauruse juurde, kui poleks seda sindri habet. Oleksime teiega koolivennad. Aga ühte ütlen ma teile, noormees, ja seda pidage meeles: hea habe maksab siin ilmas sagedasti rohkem kui suur tarkus ja muud niisugused asjad. Sellepärast hakkaski mul oma habemest kahju. Mõni ütleb: habe kasvab uuesti. Aga mis siis, kui ei kasva? On ju ometi võimalik, et korraga enam ei kasva või, kui kasvab, siis mitte enam niisuke. Aga naistele meeldib just niisuke, nagu minu oma. Siiski, võib olla, kui ma naistest kord ära tüdinen — sest kõigest saab viimaks villand — jah, võib olla siis saan selle hullu tükiga toime, et tõmban oma habeme maha ja lähen vana Mauruse juurde, sest see kool meeldib mulle. Tubli kool, küll näete, minge aga sinna. Sinna tulevad kõigi maade ja rahvaste logardid kokku, tõi jutt! ja vana Maurus teeb kõigist mehed. Kui tarvis, annab kere peale, sest vana urvaplaastri vastu ei saa ükski rohi. Oli minu vennal poeg — poiss kui jõmmikas, aga viimane vemmäl. Pani linna kooli — aasta pärast visati välja! Pani teise kooli — poole aasta pärast välja! Tahtis panna kolmandasse — ei võetud enam vastu. Tuleb va vennas minu juurde, kurdab ja ütleb: mis nüüd? „Vii see oinasarv vana Mauruse juurde,“ ütlesin mina, „ja kui tema tast midagi ei tee, siis ei tee tast enam ükski midagi, pane sõnnikut tõstma.“ Vend läsksi vana Mauruse juurde ja ütles talle nelja silma all (mina nimelt õpetasin teda nõnda rääkima): „Võta maksu, mis võtad, aga tee minu poisist mees, mis oleks mees. Tee tast tudeng, nii et oleks värvimüts.“ — „Küllap meie temast juba mehe teeme, nii et oleks värvimüts,“ öelnud vana Maurus vennale. „Hobusevargastki saab veel asja, kui aga õigest otsast pääle hakata,“ lisanud teine juurde. „Siis hakkagi õigest otsast pääle,“ öelnud vend suure rõõmuga. Ja mis te arvate, mis sündis? Nõmme Karl last sai tudeng. Maksis küll roppu raha, aga ikkagi sai. Tudeerib juba aastat kuus mis müriseb ja maksab veelgi ropmat raha kui vana Mauruse juures, aga ikkagi tudeerib, sest värvid on pääs... Ei, ei, öeldagu mis tahes, aga see on

tubli kool, tore kool, sest sinna pääsevad ka meiesugused sisse. Ainult suurt habet säääl ei sallita, seda mitte. Teil, jumal tänatud, seda veel ei ole, nii et teie saate tingimata sisse. Tingimata! See siinsamas: uksest välja, esteks hääd kätt, siis veel kord hääd kätt ning oletegi säääl. Kivimaja, aga see on ainult eespoolt nõnda, tagapoolt on kõik puust, puust puust. Võiks öelda — kivist pää, puust saba. Saba see peasi ongi, kivipää on ainult sildiks ja soovituseks, sest otsaette on kirjutatud: kõige esimesema järgu kool, nii et kõrgemat ja suuremat ilmas enam ei ole. Universiteet ehk oleks pisut kõrgem, aga ega see ju enam päris kool olegi, sest säääl on ju ainult tudengid, söidavad tsveispenneriga linnas ringi, õllekorvid pääl. Aga mis teeb üks koolipoiss õllekorviga! temale aitab pudelist või paaristki küll. Nii et tudeng ei ole enam koolipoiss ja universiteet pole enam kool. See on muidu niisuke asutus, kus on prohessorid ja tudengid... Nojah, valge kivimaja, küllap leiata, paistab pimedaski. Enne oli teine hall, aga vana Maurus lasi teise valgeks teha. „Nii valgeks, kui vähegi saab, sest see on üks valguse asutus,“ öelnud vana Maurus maalritele, ja kui need on küll valgeks teind, siis pärand ta mitmel korral, et kas enam valgemaks ei saa, ja kui maalrid vastand, et ei saa, siis öelnud ta: „Noh, hää siis küll, kui ei saa; aga mina oleks taht veel palju valgemaks. Sest mis valguse asutus see on, kui ta ise pole küllalt valge ja ei torka silma.“ Nõnda siis ongi see kõige esimesema järgu kool, nagu ta on. Just kui vana Maurus isegi, sest ka tema on esimese järgu mees: väljaõppind kirikuõpetaja. Mõistate? Võib kas südaöösi altari ette astuda või kantslisse ronida; mitte nõnda nagu meie kahekesi, üks leti taga, teine leti ees, muud ei midagistki. Aga saksad ei ännud talle kohta. Mitu kihelkonda tahtsid teist saada, aga saksad olnud igal pool vastu. Kui siis vana Mauruse hing karanud täis ja ta öelnud: „Ma tahan teile näidata, kuis kirikusaksa valitakse“. Ajand teine mehed ja naised, terve kihelkonna, lapsed ka, kunskoppi kõrtsi kokku, lasnud neile säääl hääd ja paremat anda ning, kui kõigil olnd juba hea tuju, ilmud ta ise, ki-

rikuõpetaja mantel seljas, lõpuksed lõua all, sametist müts pääs, karand kips-kops pikale pingile, sealt krapsti suurele lauale ja hakand ütlema: „Mehed-vennad, naised-õed, kus on siis õigus, kui mina tahan ja kui teie tahate, et meid paari pandaks, nagu peig ja mõrsja. Sest mina olen teie peig Issanda ees ja teie olete minu hinge mõrsja nüüd ja igavesti, nagu on seda seletand oma sõnas Önnistegija ja meie eest surnud ristisambas. Sellepärast siis, oh kallid hinged Issandas ja armsad eesti vennad ning õed, lähme ära sest roojasest paigast üles pühakotta, et me võiks jumala pale ees üheks saada, sest mis Issand on ühte pand, seda ei lahuta inimene mitte igavesest ajast igavesti.“ Läinuvadki teised siis kõrtsist kiriku poole, vana Maurus ise eesotsas, kogudus sabas. Aga üks saksad saand õigel ajal haisu ninasse, toonuvad politsei kiriku ukse ette vahti pidama, et vana Maurus ei pääseks ühes kogudusega sisse ei öösel ega päeval. Nõnda siis seist politsei kiriku ees, seist ja vehelnd halja mõõgaga, paljas revolver käes, kukk vinnas, näpp trikliil, pole muud kui raiu ja põmmuta. Saksad ise seisavad politsei selja taga ja piiluvad ukse vahelt. Ja ütleb neile vana Maurus terve koguduse kuuldes: „Miks olete minu koja teind röövliauguks, teie lupjamata hauakambrid ja muud niisuksed, mis te olete!“ Aga politsei ei vasta, sest mis on politseil vastata. Tema jõllitab ainult silmi, vehkleb halja mõõgaga ja sihhib laetud revolveriga. Ning nüüd ütlevad mehed vana Maurusele: „Õpetaja, üks sõna sinu suust — ja me teeme politsei ning sakstega, nagu tegi Samuel Agakiga Jehoova ees.“ Aga tema pööras silmad rahva poole, õnnistas ja ütles: „Ei mitte, armsad eesti vennad ja õed, sest kirjutud on: kes mõõka tõmbab, saab revolveri läbi hukka. Sellepärast mitte mõõgaga, vaid tarkusega astume neile vastu keisri nimel. Kürjeleisson! Minge rahuga.“ Ja rahvas läkski ning vana Maurus asutas oma esimese järgu kooli, mis on tarkuse allikas. Nõnda sündis see kool, kuhu tahtsin mina ja kuhu tahate teiegi minna. Ja minge südamerahus, sest see on puht eesti kool, esteks saksa, nüüd vene keelega. Aga sest pole ühti, kõik eesti koolid on

kas saksa või vene keelega; teistsuguseid eesti koole pole tänini olnudki, mis õige eesti kool oleks...“

Jalg-jalalt oli Indrek juba ammugi ukse poole tammunud, aga see ei vähendanud põrmugi punahabeme sõnavoolu. Önneks astus paar meest sisse. Nüüd sõandas Indrek avalikult põgeneda. Aga kui puhvetipidaja seda nägi, hüüdis ta temale järele:

„Muud kui häd kätt, aina häd kätt, ja kui siia tagasi, siis kura kätt, ikka kura kätt!“

Räidunud sügisilm oli vaheajal sootuks pimenenud. Auruses õhus piiras põlevaid laternaid kaugemalt vaadates nagu mingisugune aupaistus. Nende ümber oleks nagu lugematu hulk pisitillukesi kihulasi surunud, milliseid Indrek kunagi varem polnud näinud ja kes valgusid laterna ümbert laiaili, niipea kui Indrek neile lähenes, nagu kardaksid need teda. „Kura kätt, ikka kura kätt!“ helises tal kõrvus ja milleski aru andmata talitas ta nende sõnade järele. Aga varsti märkas ta, et ta läheneb linnaservale, ja nüüd tuli tal meelde, et kura kätt oli vaja hoida tagasitulekul. Nõnda pöördus ta ümber ja läks endisele paigale, kust algas oma teekonda uuesti, hoides aina paremat. Ka siin saatsid teda aupaistusega ehitud laternad. Eriti silma torkas see, mis seisis lähemal tänavanurgal. Selle all Indrek peatus silmapilguks ja pöördus siis paremat. Varssi leidis ta valge kivimaja. Indrek katsus temalt silti otsida ja lugeda, kuid liiga tihe pimedus ei võimaldanud seda. Üksinda seisis ta keset vaikset tänavat ja silmitses valget maja. Kiirete sammudega lähenes keegi ja lipsas majja sisse. Üürikeseks avatud uksest vilksatas valgusejuga Indreku kõrvale tänavale, mille ümmarikkude prügituskivide vahel roomasid siin-seal kõhnad rohulajud. Seda Indrek pani millegipärast selgesti tähele ja see puudutas teda kuidagi koduselt ja hellalt, sest tal tuli meelde pikk üksik kastehein, mis oli millalgi kasvanud Vargamäe eluhoone õlgkatuse põhjapoolsel küljel.

Oli veel üks teine asi, mis mõjutas Indrekut koduselt ja julgustavalt. See oli maja uks, millele ta lähenes, et teda avada. Avamise asemel aga laskis ta käe

üle uksepinna libiseda ja tundis, et see on sooneline. „Just nagu meie vana linamasina võllid,“ mõtles ta, „ainult kandidid veel rohkem kulunud, veel nürimad.“

Ta polnud oma mõttega veel õieti lõpulgi, kui uks seespoolt lahti kisti ja sealt keegi noormees välja astus, mingisugune vormimüts peas. Midagi sähvatas Indrekul läbi keha, nagu oleks ta kuriteolt tabatud. Ja ilma endale aru andmata kahmas ta mütsi peast ning küsis oma vallakirjutaja-abi vene keeles, et kas siin on härra Mauruse esimese järgu õppeasutis. Just nimelt: esimese järgu õppeasutis, sest muidu kartis ta seda oma arust suurt valget kivi maja haavata. Küsitav vastas kõige sõbralikumalt, pealegi veel eesti keeli:

„Jah, see on Mauruse kool, astuge aga sisse.“

Aga kui ta nägi Indreku nõutust, tõmbas ta kella ja ootas, kuni tuldi ust avama. Siis ütles ta vene keeli:

„Siin tahetakse härra Maurusega kokku saada.“

Ütles ja läks pimedusse.

II.

Indrek astus sisse. Ta juhatati läbi koja eesruumi, mida valgustas väike laelamp ainult nõrgalt. Siit viis kaks ust edasi. Ühe tagant kostis vali jutukõmin ja naer. Teine uks oli pooleldi avatud ja selles toas paisis suur musta vahariidega kaetud laud, millel põles valge kupliga lamp. Suuremaid ja vähemaid poisse surus laua ümber. Keegi tõmbas ukse täiesti lahti ja vahtis Indrekut, aga see teda tähele ei pannud, sest tema silmad kiindusid õieli kaelaga ja lahutatud tiibadega luike, mis rippus lae all, nagu hõljuks ta lennul. „Just kui rahuingel,“ mõtles Indrek luike nähes. Aga sellesse mõttesse süveneda polnud tal võimalik, sest sama poiss, kes oli talle ukse avanud, jäi kuidagi külgepidi tema ette seisma ja küsis vabandaval, peaaegu nagu süüdlasel toonil:

„Paluksin teie nime.“

Kui Indrek oli vastanud, palus poiss teda istuda ja tõttas ise läbi koja kuhugi üles, nagu tõendasid trepilt kostvad sammud. Indrek katsus oma mõtteid koguda, kuid need olid nii laiali, et võimata oli neist ainustki tabada. Pealegi tuli poiss liiga ruttu tagasi ja ütles Indrekule:

„Härra Maurus palub teid üles.“ Ja kui ta oli Indreku läbi koja sellest uksest sisse saatnud, kust ta praegu tuli, lisas ta juurde: „Trepist üles, pahemat kätt uks.“

Müts peos, ema kootud hall kalevine pikk palitu seljas, mille hõlmad nagu seelikusabad astumist takistasid, ronis Indrek mööda kitsast puutreppi üles. See kõik oli hoopis teisiti, kui ta oli väljas seistes endale kujutlenud. Liiga harilik, liiga igapäevane! Oli ainult

üks asi, mis teda huvitas, liiatigi veel sedavõrt, et ta jäi isegi keset treppi seisatama. Ja ta oleks ehk kauemgi seisnud, kui ta poleks kuulnud ülal ukseavamist ja toatuhvlite põrandal lohistamist. Jah, muidu ta oleks võinud siin hulga aega seista ja nuusutada, nuusutada — nii magusasti lõhnas kogu trepiruum. Ainult kord elus Indrek oli midagi samataolist tundnud — sootuks üürikeseks. Siis ta oli seisnud kirikus pingi otsa juures ja temast oli mööda läinud kolm naist, kõik mustas, kõik looris, üks nähtavasti vana, teised noored, sest nad talutasid seda ühte. Nad läksid kolmekesi altari ette ja põlvitasid seal terve koguduse silma all suuril paelahmakuil. „Õpetajaproua leinab oma ainust poega,“ sosistati siis Indreku kõrval. Veel praegu ta mäletab, kui imeliselt need sõnad teda tol korral olid puudutanud. Lõhnab siis õpetajaproua lein nõnda? oli ta endamisi soninud. Ta oli juba niipalju nuttu ja pisaraid näinud, ometi polnud ta kunagi seda lõhna tundnud, mitte kunagi. Ainult õpetajaproua pisarad lõhnavad nõnda, kui ta leinab terve koguduse silma all oma ainukest poega; õpetajaproua pisarad ja Mauruse esimese järgu õppeasutise puutrepp — ainult need kaks asja ilmas.

Ülal trepiotsal ootas Indrekut toatuhvleis halli habemega ja kräsus kulmudega vanahärra, hoides mingisugust ebamäärast värvi öökuue hõlmu pahema käega kõhul koos ja sirutades paremat Indrekule vastu.

„Tere, tere,“ ütles ta sulaval häälel, kuna lõtv käepigistus poisi üle läve väikesesse tuppa tõmbas. Kui vanahärra läks pahema käega ust sulgema, kuna ta paremaga ikka veel Indreku kätt hoidis, langesid vaheliti pandud hõlmad laiali ja nende alt tuli nähtavale aluspesu.

„Kuidas oli teie nimi?“ küsis vanahärra ja lisas juurde: „Kuulsin küll, aga vana pää ei pea kinni.“ Ja kui Indrek oli vastanud, ütles ta: „Ilus nimi, väga ilus nimi. Kus ma seda nime enne olen kuulnud? Kus? Aga raamatusse kirjutame Heinrichi: see on veel ilusam kui Indrek. Istuge,“ ütles ta siis ja avas suure raamatu. Toolil aset võttes unustas ta öökuuehõlmad

hoopis ja need lasksid vabalt paista, mis nende all näha. Särgirinnadki seisisid lahti ja nende vahelt paistis karvane ihu.

„Kus koolis olete käinud?“ küsis vanahärra, ja kui Indrek oma hariduse oli paljastanud, lisas küsija juurde: „Deutsch sprechen sie?“ millele Indrek tahtis vastata „nein“, aga keel hääldas „neun“. Sellest oli saksakeelseks kõneluseks küll. Indrek ootas, et vanahärra ka tema vene keelt prooviks, aga asjata. Viimaks arvas ta tarvilikuks lausuda:

„Vene keelt oskan ma rohkem, seda olen ma kauem õppind.“

Aga see ei huvitanud vanahärrat nähtavasti põrumugi. Ta küsis:

„Isal on talu?“

„Jah,“ vastas Indrek.

„Suur talu?“ päris vanahärra.

„Suur küll, aga halb, ei tee midagi sisse,“ seletas Indrek, sest tal tulid voorimehe sõnad meelde: „Hoia rahakotti“ ja ühes nende sõnadega alles taipas ta õieti, et tema ees seisab ju härra Maurus ise.

„Jajah, nojah, muidugi, ei tee midagi sisse,“ oli direktor nagu nõus.

„Kui palju isa raha kaasa andis?“ küsis ta.

„Kakskümmend rubla, rohkem ei saand.“

„See on vähe, sest teie olete juba peaaegu täis mees.“

„Ristiisa andis ka ja mul omal oli ka natuke,“ seletas Indrek.

„Kuipalju?“

„Viiskümmend.“

„Teil omal viiskümmend, isalt kakskümmend ja kuipalju ristiisalt?“

„Ei mitte, kõigea ikka kokku viiskümmend,“ õiendas Indrek.

Sõnalausumata sirutas direktor käe ja Indrek ei osanud midagi muud teha, kui otsis taskust rahakoti välja — väikese „vaskraudadega“.

Direktor luges saadud raha üle ja ütles:

„Õige, viiskümmend. Rohkem siis ei ole? Rohkem isa ei and?“

„Ei, rohkem ei ole.“

„Sugugi ei ole?“

„Ei ole,“ kinnitas Indrek, kuigi see oli vale, sest nii mõnegi hea rubla oli ta kõrvale pannud, et ise mitte päris ilma jääda.

„Ma küsin seda teie oma kasu pärast, sest pole hää, kui noorel inimesel on linnas raha. Hää küll, et teie olete juba suur, aga kõik pole nõnda pikad kui teie. Ja raha saab ka pika vastu, raha saab kõigi vastu... Olete enne linnas olnud? Ei? See on jumal tänatud, sest siis te ei tea, mis võib rahaga linnas teha, pole kiusatust. See on peaasi, et pole kiusatust. Aga muidu... Jah! — Tulge nüüd siia“ — ta tõmbas Indrekut pahema käega — „ja vaadake oma silmaga, mis ma kirjutan. Näete: korteri ja kosti eest ühes koolirahaga viiskümmend rubla sisse maksnud.“

Direktor ei jätnud enne, kui Indrek oli need sõnad raamatust valju häälega ette lugenud. Siis kritseldas ta midagi saksa keeles juurde, millest Indrek oma oskusega jagu ei saanud. Lõppu pani direktor kuupäeva. Nüüd võttis ta raha laualt ja läks seda sahtlisse panema. Aga seal jäi ta äkki mõttesse. Viimaks võttis ta rublase ja pistis selle Indrekule pihku.

„Pistke see tasku, pisut peab teiesugusel pikal mehel ikka raha olema. Kui vana olete? Kaheksateist täis? Ilus aeg, hää aasta, see toob õnne. Mina olen juba üle kuuekümnne.“

Indrek viivitas raha taskupanemisega, sest tal hakkas hirmus piinlik, et ta oli esiti valetanud.

„Mul oma jaoks on natuke,“ ütles ta.

„Mis?!“ hüüdis direktor. „Teil on veel raha? Kui palju? Kus?“

„Jäi kasti,“ vastas Indrek.

„Mis?! Teil on raha kasti? Ja kast? Hotellis? Olete teie hull pääst? Raha hotellis kasti! On see veel teie raha, mis on kasti? Ei, see ei ole teie raha, vaid selle oma, kes kõige enne kasti kallale läheb.“

„On ju ainult paar rubla,“ vabandas Indrek.

„Olgu või paar kopikat!“ hüüdis direktor. „Pidage meeles, mis härra Maurus ütleb, ja tema teab, mis ta ütleb, sest tema juuksed on juba raha pärast halliks läinud, raha ja teiste asjade pärast. Tema ütleb: Ärge pange kunagi raha kasti ei siin ega hotellis, sest ka siin on peaaegu nagu hotellis; nagu suures koolihotellis, nõnda on siin. Kui pole omal kindlat paika ja kui inemine ise pole rahaga kindel, siis toogu ta see härra Mauruse kätte; minu kätte toogu oma raha kõik need, kes ei oska temaga õieti ümber käia. Tulge või südaöösi, tulge ja koputage uksele, näete nõnda — kõpp, kõpp, kõpp! aga mitte rusikaga, nii et terve maja üles ärkab, mõistate? Kui inemine tuleb rahaga, siis ei pea kunagi tervet maja üles ajama, sest mis on meil teistega tegemist, kui üks toob raha ja teine saab raha! Pidage meeles: südaöösi võib tulla, sest härra Maurus ei maga kunagi, kui temale tuuakse raha. Tooge ikka raha minu kätte, küll mina ta raamatusse kirjutan, siis on kindel. Inemine sureb, raamat mitte. Inemine ärkab küll viimsel päeval üles, aga mis me viimsel päeval veel rahaga teeme. Siis on muud asjad, kui tuleb viimne päev. Kas te usute viimist päeva? Hää küll, hää küll, pole tarvis, see muidu niisama. Enne viimist päeva pole see tähtjas. Aga raha võõrastemajja kasti — see on tähtjas, väga tähtjas. Kui palju sääli on? Kas on kaks rubla või on pisut rohkem? On ehk kolm või neli? Ega te ometi nii hull olnud, et jätsite viis või kümme rubla kasti? Rääkige tõtt! Sest härra Mauruse majas peavad kõik tõtt rääkima, niisuke on see maja siin. Isa andis muidugi rohkem, hulga rohkem kui kakskümmend, kui tal on suur talu? Eks annud?“

„Ei, härra, ainult kakskümmend andis isa, seekord polnud rohkem võimalik. Pärast saab ehk veel.“

„Just nii, pärast saab veel, sest ega siis ometi selle viiekümnega või jääda. Aga teil ehk oli omal? Kui palju teil omal õieti oli? Ei mäleta? Õige, ei mäleta. Aga kuidas te selle raha ikka kasti jätsite? Teil ehk on kotis ka veel oma jaoks? On teil kotis või ei ole? Ehk on pisutki?“

Ta sirutas käe, nagu küsiks ta rahakotti. Indrek võttiski selle tasku, avas kõik ta sahtlid direktori silma all, et näidata nende tõelikku tühjust.

„Usun, usun,“ kordas direktor tühja rahakotti silmitsedes. „Teil on ju nii aus nägu. Maal on veel ausust, maal on meie rahva tulevik. Teate, kes oli Jakobson, see Carl Robert? Olete kuulnud? Ja mis tema ütles? Ütles: meie rahvas võidab ja langeb ühes talupojaga. Mõistate? Meie rahvas! Eesti rahvas! Nõnda! Ja miks? Et talupoeg on aus, et ta kardab Jumalat, et ta on oma keisrile truu. Vene keisrile on ta truu, sest see on meie keiser. Nõnda ütles Jakobson veel praegu, kui ta elaks, aga tema on surnud. Aga nüüd ütlen mina seda, ja mis ütleb härra Maurus, seda võite uskuda, sest tema teab. Kui saaks kõik inemised maale viia, siis...“

Ta jättis ütlemata, mis siis. Selle asemel võttis ta Indreku sõrmede vahelt rublase paberi, pani selle kokku ja pistis ta kotti, mida poiss ikka veel käes hoidis.

„See on selle eest, et olete aus, et olete ausa isa, ema laps. Härra Maurus armastab ausaid inemisi, kes räägivad tõtt, ei valeta. Ah jaa! Kui palju teil siis kastis pidi olema? Kaks rubla kopikatega? Aga miks just kastis? Miks mitte mõnes taskus, kas või nartsu sees, sest nõnda paber ei krabise, keegi ei tea, et on raha.“

„Mul on kastis teised riided, sinna tasku unustasin,“ seletas Indrek.

„Noh, see on siis teine asi, kui teised riided ja unustasite,“ oli direktor nüüd nõus ja jäi pisut mõttesse, mõttes Indrekut silmiga. Ise lausus ta endamisi: „Warten Sie, warten Sie!“ Ja nüüd oleks ta nagu Indreku unustanud, kohendas öökuuehõlmad kokku ja ruttas uksest välja. Lävel pöördus ta ümber ja kutsus Indrekut kaasa, aga kui see tahtis toolilt tõusta, tegi direktor parema käega vajutava liigutuse, nagu tahaks ta poisi uuesti istuma suruda. „Istuge, istuge! Silmapilk!“ ütles ta. Ja kui Indrek ikka veel arusaamatuses seisis, hüüdis direktor ukse vahelt kär-

sitult: „Istuge ometi!“ ning lisas ukse taha kadudes ruttu juurde: „Ein Augenblick!“ Aga vaevalt jõudis Indrek üksi jäänult toas lasta pilgu ümber käia, kus nägi lihtsa eesriide varjul lahtist sängi, nagu oleks sealt just praegu magamast tõustud, kui juba uks jällegi kuulmatult avanes ja direktor pea sisse pistis.

„Tulge siiski parem kaasa,“ ütles ta Indrekule.

Nõnda läksid nad lõpuks kahekesi mööda kitsast puutreppi alla, direktor öökingis vaikselt ees, öökuuesaba lehvilt laiali, Indrek oma kõvade saabastega hirmsa mürinaga tagant järele. All eestois direktor koputas selle ukse pihta, kust tagant esiti oli kostnud kõnelus ja naer, ning hüüdis: „Herr Koovi!“ Kui vastust ei tulnud, katsus ta ust avada, mis oli aga lukus. Siis ruttas ta läbi suure toa, tõmmates Indrekut näpuga endale järele, ja katsus seda ust, mis viis otseteed edasi, aga ka see oli lukus. Igal pool valitses praegu tühjus ja vaikus. Ainult lamp põles endiselt suures toas laual ja temast pisut kõrval sirutas valge luik lae all oma tiibu tolmunud rahuinglina. Üks toanurk oli tumepunasest lilletatud kretongist eesriidega muust ruumist eraldatud ja kui direktor ärevalt mööda tuba edasi-tagasi jooksis, nagu ei teaks ta, mis teha, pani tema lehviv öökuuesaba ka lilletatud kretongi lehvima ja las kis tema taga näha kahekordseid, üleikuti üksteise samaste otsa asetatud voodeid. Suure kapi otsas, mille külge oli kinnitatud eesriiet kandva traadi teine ots, seisis kõrvuti kaks kipsist rinnakuju. Need olid asjad, mis köitsid Indreku tähelepanu. Aga nende vaatlemisse süvenemiseks polnud tal aega, sest direktori ärevus näis aina kasvavat. „Kopfschneider! Kopfschneider!“ hüüdis ta korduvalt ikka ägedama häälega. Kui ei tulnud vastust ega ilmunud hüüetavat, tõmbas direktor jällegi Indrekut näpuga ja nüüd avas ta suure toa kolmanda ukse, mis viis kuhugi väikesesse pimedasse ruumi. Avatud uksest tungival valgusel Indrek nägi ka siin kahekordseid voodeid.

„Minu kannul!“ käsutas direktor Indrekut, kes oli temast paar sammu maha jäänud. „Muidu pärast lööte pimedas oma silma pääst välja ja härra Maurus peab

maksma. Sellepärast ikka kannul, ikka kannul, kui härra Maurus ees läheb!"

Direktor avas veel ühe ukse. Ka selle taga haigutas pimedus, soojus ja pimedus. Siiski — kustki immitses siia pisut valgust. Nagu järgmisel silmapilgul selgus, tuli see ähmasest klaasuksest, mille direktor varsti avas.

„Ettevaatlikult!“ käsutas ta. „Muidu kukute! Uksepakk ja siis kivipõrand. Noor inemine peab ikka ettevaatlik olema! Ikka ettevaatlik! ütleb härra Maurus. Tema ise on juba vana, aga ka tema on ettevaatlik. Ka vana peab ettevaatlik olema. Noor ja vana!“

Äkki peatus ta.

„Minu king! Ma kaotasin oma kinga!“ hädaldas ta.

Indrek kummardus ühes direktoriga, et otsida kadunud eset ähmases valguses. Aga kinga ei olnud näha.

„Just praegu kadus mul jalast,“ seletas direktor.

„Ei ole,“ ütles Indrek.

„Tõstke oma jalad paigast, ehk on teie jala all,“ ütles direktor.

Indrek tegi seda, ja eks tulnudki tema parema jala alt direktori pehme ööking nähtavale. Nüüd turgatas tal endalgi meelde, et ta astudes midagi pehmet oli tundnud, ilma et oleks teadnud, mis see oli.

„Näete nüüd,“ ütles direktor, „kui ettevaatlik peab olema. Juba ette vaadates tallate härra Mauruse kinga ära, aga mis sünniks veel siis, kui te ettevaatlik ei oleks. Mis jääks siis minu vanadest jalgadest järele.“

Nõnda õpetas härra Maurus isalikult oma uut kasvandikku, kuna ta ise ähmasest koridorist astus kuhugi valgemasse kõrgesse ruumi, mis sarnanes enam mõne kuuri või küniga kui eluhoonega. Siit läks ukse paremale, pahemale ja ka otseteed edasi. Aga härra Maurus ei tarvitanud ühtegi neist, vaid tõttas puutrepile, mis viis teisele korrale. Ülal trepiotsal olid jällegi ukсед, mis viisid paremale ja pahemale ning ka otseteed edasi. See igavene uste rodu ajas Indrekul pea hoopis segi. Ei vanas ega uues vallamajas polnud niipalju ukse. Lihtsalt mõttetuna tundus niisugune uste hulk

esimesel silmapilgul. Paremat kätt seisva lükkas direktor lahti ja see kriiksus ning kägises, nagu mõni puutelgedega määrimata vanker. Alles hiljem Indrek sai ukse häälitsemise põhjuse teada: teda vedas kinni kivi, mis rippus nõõri otsas, ja kui ratas, mille peal nõõr jooksis, oli määrimata, siis karjus ta. Aga ratas ei tohtinud karjuda, seda kinnitas härra Maurus Indrekule hiljem pahatihti, sest Indreku muude kohuste hulka kuulus ka selle ukse ratta määrimine kas võiga või rasvaga — ükskõik.

Ruumis, kuhu nad nüüd astusid, seisis kaks pikka lauda, mille ümber väikesed mudilased, parajad jõmmanid ja ka täiskasvanud mehed istusid läbisegi õhtusöögil.

„Tere!“ ütles direktor vene keeli ja lisis saksa keeles juurde: „Mahlzeit!“ Ta vajutas lõua vastu rinda ja laskis silmad üle prillide toas ringi joosta. „Istuge, istuge!“ ütles ta sööjatele, kes olid direktori tultes püsti tõusnud. Härra Maurus seadis öökuuehõlmad paremini vaheliti ja kummardus kellegi juurde rääkimiseks. See vastas eitava näoilmega. Direktor muutus kärsituks, aga see teine ei lasknud end sellest heidutada. Nüüd pöördus direktor kellegi teise poole. Aga ka see näis andvat eitava vastuse. Sellest läks direktori kulg sootuks kortsu. Ta seisatas, nagu peaks ta aru või nagu otsiks ta kedagi. Äkki tormas ta esimese laua alumise otsa juurde ja karjus murtud vene keeles (isegi Indrek taipas, et direktori vene keel oli hoopis murtud):

„Kopfschneider! Schinder! Miks pole all toas kedagi? Miks olete teie siin? Härra Maurus ütleb tuhat korda: alttuba ei tohi kunagi tühi olla. Ikka võib keegi tulla, süda ööselgi võib, härra Mauruse juure võidaks ikka tulla. Minu juures käib palju inemisi, mõistad? Palju! Inemine tuleb, tahab härra Maurusele raha tuua, sest tema tahab õppima hakata, tahab universiteeti minna tudengiks, — aga teid pole all. Pole kedagi all! Alttuba on tühi. Kas oli alttuba tühi?“ pöördus direktor äkki Indreku poole.

„Jah oli,“ vastas Indrek, kuna kõigi lauasistujate silmad tema poole pöördusid ja suud naerule kiskusid, ilma et Indrek õieti oleks taibanud miks.

„Aga ma olin ju all, kui see tuli,“ ütles poiss direktorile, näidates Indreku poole.

„Teie olite, aga praegu enam ei ole. Mis siis, kui just praegu keegi tuleb ja kõlistab? Kuulete teie siia- maale? Tuleb ja kõlistab — üks kõrd, kaks kõrda, kolm kõrda, kümme kõrda. No ütelge nüüd ise, kui kaua peab inemine kõlistama, kui ta tahab härra Maurusele raha tuua ja kui keegi ei ava. Noh, ütelge, kui kaua peab ta seda tegema!“

„Seda ma ei tea, härra direktor,“ vastas poiss.

„Aga härra Maurus teab,“ vastas direktor. „Kõlistab, kuni läheb ära. Läheb härra Mauruse ukse tagant ühes rahad minema ja härra Maurus on oma rahast ilma. Sest kes raha toob, ei too seda kunagi teist kõrda. Teie säääl,“ hüüdis direktor Indrekut, „tulge lähemale, tulge siia!“

See oli Indreku elus piinlikumaid silmapilke, kui ta oma kõvade ja raskete saabastega — temale endale tundusid nad hirmus raskete ja kõvadena — klomps, klomps üle toa astus, kuna samal ajal teda teiste irvitavad pilgud saatsid.

„Ütelge sellele lätlasele — sest see siin on lätlane — ütelge temale, kas te oleksite härra Mauruse juure tagasi tulnud raha tooma, kui te poleks sisse pääsnud? Oleks kõlistanud, aga poleks pääsnud. Ütelge talle vene keeles, sest tema vaeseke ei oska eesti keelt. Kaks aastat on ta juba siin, aga ikka ei oska. Ütelge talle, kas oleksite tulnud või ei?“

„Oleks vist küll tulnud,“ ütles Indrek.

„Kuidas?!“ hüüdis direktor ägedalt, kuna naerumie laienes kõigil nägudel, mida märgates härra Maurus lausus saksa keeles: „So ein Landscher, ein Tere-tere!“ Siis pöördus ta uuesti Indreku poole ja rääkis eesti keeli: „Teie ütlete, et teie oleks tulnud, kui oleks kõlistanud üks kõrd — ei avata, teist kõrda — ei avata, kolmat kõrda — ei avata, kümnendat kõrda — ei avata? Kuidas te siis oleks tulnd, kui ei avata? Ütelge ometi,

kuidas? Ja kes teile siis avab, kui Kopfschneider istub ülal ja sööb? Te nägite ju ise, altpoole olid tühjad, uk- sed lukus. Tähendab, kas oleksite tulnd, kui ei avata?“

„Ega siis küll,“ oli nüüd Indrek nõus.

„Noh, siis ütelge seda lätlasele vene keeles, sest eesti keelt ta veel ei mõista, saate aru — veel ei mõista. Ütelge, talle, nii et ta mõistaks: härra Maurusel on õigus. Härra Maurusel on ikka õigus, mitte aga sel lät- lasel. See on püha kõrd, et härra Maurusel on õigus, mitte lätlasel. Ütelge talle selges keeles: „Ei, ma poleks teist kõrda tulnd ega raha toond,“ käis direktor peale. Ja kui Indrek seda oli teinud, ütles härra Maurus Kopfschneiderile: „Mõistate, et härra Maurusel on ikka õigus; sellepärast ei tohi alltuba kunagi tühi olla. Kui teised söövad, olete teie all, tuleb mõni teine alla, lähete teie sööma. Ikka kõrda mööda, ikka kõrda mööda. Mõistate?“

Aga poisil oli nägu, nagu ei saaks ta direktori vi- letsast vene keelest põrmugi aru. Sellepärast hoidis direktor pahema käega öökuuehõlmu, parema käe sõr- med ajas ta aga haarakile ja vehkis nendega jõllitavate silmade ees edasi-tagasi, mis pidi nähtavasti tähendama, et peas pole üsna korras, kuna ta ise lausus halvaks- nevalt:

„Ei, lätlane ei mõista. Lätlane ei mõista kunagi. Lätlane mõistab ikka teisiti kui meie. Niisugune on lätlane ja niisugused oleme meie.“

Aga kui Kopfschneider tahtis söögi pooleli jätta ja alla minna, surus direktor ta tema paigale tagasi ja ütles:

„Istuge, istuge! Mitte härra Mauruse käsu vastu teha. Kas härra Maurus ütles: Tõuske ja minge alla? Ei, härra Maurus ei öelnud seda. Noh, siis edasi süüa ja mitte tõusta! Mitte kõrda rikkuda!“

Ja eesti keeles lisas ta juurde: „Lätlane tahab ka süüa. Lätlane tahab rohkem süüa kui meie, sest tema on paremaga harjunud. Aga kõrd peab härra Mauruse majas valitsema, püha kõrd. Ikka all olla, kui keegi kõlistab, ikka uks avada, kui mõni tuleb raha tooma, härra Maurusele tooma.“

Äkki katkestas direktor oma õpetuse ja tormas Indrekust mööda ukse poole hüüdes: „Herr Koovi, Herr Koovi, hören Sie!“ Aga härra Koovi oli juba laua tagant üles tõusnud ja ukse taha kadunud, kuhu härra Maurus talle järele ruttas, nii et Indrek üksinda nõutult seisma jäi, ilma et oleks teadnud, mis teha. Viimaks võttis ta südame rindu ja läks direktorile tuldud teed järele, kuni jõudis alla suurde tuppa.

„Kus te asjad on?“ küsis direktor, niipea kui ta teda nägi. Vaevalt jõudis Indrek küsimusele vastata, kui direktor uuesti söögitoa poole tormas, kuna ta ukse vahelt tagasi hüüdis: „Üks silmapilk!“ Tõepoolest ilmuski ta järgmisel silmapilgul Kopfschneideriga uuesti, kes oli pidanud nüüd ometi oma söögi vististi pooleli jätma.

„Mis asjad teil on?“ küsis direktor Indrekult. „Kast? Suur? Kas kahekesi jõuate kanda? Jõuab? Väga hää! Voorimeheraha jääb siis järele. Kopfschneider, pange siis müts pähe ja minge aidake see kast ära tuua. Kärmesti! Härra Maurusel pole aega, sest tema on vana. Vanadel pole kunagi aega, surm seisab nende ukse taga. Sellepärast ruttu!“

Viimased sõnad hüüdis ta poistele tagant järele. Aga vaevalt olid nad tänaval mõne sammu astunud, kui nende selja taga välisukse kell kõlises, millele järgnes direktori hääl.

„Kopfschneider! Kopfschneider!“ karjus ta.

Poisid läksid tagasi, lätlane ees, eestlane kannul.

„Aga kas teil raha on, et seal maksta?“ küsis direktor. „Miks ei küsi te härra Mauruselt raha, kui lähete hotelli? Ikka küsida, ikka küsida. Küsida võib ikka. Siin on rubla hõbedat, rohkem ärge makske. Ütelge, härra Maurus ei käskinud rohkem maksa. Sellestki on liiga, muist tooge tagasi. Tingige! Inemine peab ikka tingima; mis inemine see on, kes ei tingi. Teie olete suurem ja targem, teie olete eestlane, vaa-dake, et lätlane liiga ei maksa,“ pöördus direktor Indreku poole, aga samal ajal andis ta raha lätlase kätte. „Kui puudu peaks tulema, siis on veel see paberirubla, mis ma teile ülal andsin. Nüüd minge! Ruttu! Jookske!“

Te ometi võite joosta! Lätlane ja eestlane las jooksevad võitu. Herr Koovi ja Timusk ootavad.“

Poisid pistsidki joostes minema ja vaevalt kuulsid nad direktori viimseid sõnu sügisõhtu pimeduses, milles virvendasid laternatuled, nagu piiraksid neid pisi-tillukeste kihulaste parved.

Poisid kastiga tagasi jõudnud, saatis direktor Indreku sinna tuppa, kust alguses oli kostnud kõnelus ja naer. Kaasa andis ta temale mõne saksakeelse sõna ukse vahelt, ilma et ise oleks tuppa astunud, nagu oleks see talle keelatud.

Toas laua ääres istus kaks härrat, samad, kellega direktor õhtusöögil oli rääkinud. Üks neist oli masin-datud peaga, puhtaks aetud loperguse näoga, rõugear-miline, tugeva pihaga, pelgliku või salaliku pilguga, teine — kollakate vuntsidega, punaste huultega, mahe-date hallide silmadega, üle pea soetud juustega, mis nagu pisut kähardusid. Esimene hallis, teine mustas. Nad asusid teine teisel pool lauda, mis polnud põrmugi viisakam kui vallamaja laud, kus peal Indrek oli kir-jutanud. Toas leiduvad toolid olid veel räbalamadki kui vallamaja omad. Ühes seinas asuval lihtsal puu-voodil oli kodukootud villane triibuline vaip peal. Ainuke, mille Indrek leidis harukordsema, oli laeni ulatuv ja täis kiilutud raamaturiul, mis täitis peaaegu ühe toaseina. See oligi paik, kuhu Indrek ikka ja jälle oma pilgu viis, kui ta selleks pisutki mahti leidis. Aga tõepoolest oli selleks aega vähe, sest tema teadmuste katsumisega tehti kohe hakatust. See võis ehk tundi pool kesta, siis ütles härra hallis eesti keeli:

„Vene keele ja rehkendusega saate neljandasse, aga ajalugu, peaasi ladina keelt peate järele õppima. Kui kõvasti tööd teete, jõulu vaheaja ka, saate ehk järgmi-sel semestril teistele järele. Olete juba täis mees, andke pihta. Tõuske hommikul varem, õhtul aetakse magama. Kas raha on, et tunda võtta? Ei ole? Noh, siis kat-suge omapead, küsige teistelt, kas või minult mõni-kord. Mitte ühtepuhku, sest mul pole aega, aga vahe-te-vahel.“

Nüüd tundusid äkki ka selle härra silmad Indrekule sama mahedatena nagu teisegi omad, ja mingisuguse uue rõõmuga lahkus ta toast.

„Teatage härra Maurusele, et meie oleme valmis,“ ütles punahuuleline Kopfschneiderile.

Varsti ilmus direktor, ja kui ta oli silmapilguks astunud eksamineerijate tuppa, tuli ta Indreku juurde ja ütles temale:

„Herr Koovi ja Timusk panid teid neljandasse, aga õieti peaksite minema teise või kolmandasse. Olete suur mees, kutsuge väiksematele järele saada. Muidu lähete peale jõuluid teise, seal on mul üks veel suurem ja vanem ees. Lähete allapoole. Härra Mauruse juures lähavad kõik allapoole, kes ei õpi või kes teistest maha jäävad. Sest mis võib härra Maurus, kui inemine ei õpi. Aga kui keegi tuleb härra Mauruse juure, siis õppigu ta üks kõrd, õppigu kaks kõrda, õppigu kolm kõrda, õppigu vaimustusega, õppigu kui hull; nõnda peab inemine õppima, kui ta tuleb härra Mauruse juure ja on ise juba suur ja pikk. Sest kuidas tehakse maal tööd? Kuidas niidetakse heina? Kuidas rabatakse rukkid? Higi jookseb ojana! Nõnda peab tööd tegema, kui keegi tuleb härra Mauruse juure ja on juba ise suur ja pikk. Mõistate?“

„Mõistan,“ vastas Indrek imelises elevuses, sest millegi pärast valdas teda nagu üliinimlik õnnetundmus.

„Mõistan, härra Maurus,“ peate vastama, õpetas direktor. „Noor inemine peab ikka viisakas, ikka aupaklik olema. Sellepärast ikka — Herr direktor, Herr Maurus, Herr Lehrer. Härra Mauruse majas on kõik viisakad, härra Maurusel on viisakas maja. Aga pidage, pidage! Kuhu me teid magama paneme? kuhu me teile ruumi leiame? Jah, viisakas, aupaklik. Ladina keel ja viisakus, need valitsevad härra Mauruse majas. Ladina keel! Roomlane armastab ruumi, tema armastab palju ruumi. Härra Maurus õpetab küll ladina keelt, aga ruumi tal niipalju ei ole kui roomlasel. Herr Ollino, Herr Ollino! Kust leiame selle roomlasele ruumi? Kuhu võib ta oma kasti panna?“

Direktori hüüdele avanes suures toas uks, mis oli esiti lukus, ja sealt ilmus keskmist kasvu, kuid rässaka kehachitusega, ümmariku peaga sootuks valget verd mees. Isegi tema suured, pisut nagu pungis silmad olid peaaegu valged ja oleksid võinud Indrekule meelde tuletada mõnda sõrasilmalist hobust, kui neis poleks valitsenud otse pöörane ükskõiksus, õigem tardumus, jäisus.

„Ülal on veel ruumi,“ ütles härra Ollino, ilma et tema pilk midagi oleks väljendanud.

„Kutsuge Jürka!“ käsutas direktor lätlast.

Ja kui kutsutu ilmus, lasti tal Indreku kast selga võtta, ning nõnda algas teekond üles, söögitoa ukse eest läbi.

„Pole muud kui Siberi,“ rääkis Jürka kastiga mööda treppi ronides, „sest paremad paigad on juba täis. Paremad paigad on neile, kes paremini maksavad. Siberis aga leidub alati ruumi, see ei saa kunagi täis. Saate hambaid lõgistada talvel külmaga,“ ägises Jürka, kui ta ronis viimasel järsul trepil, kus Indrek teda tagant pisut upitas. Nõnda said nad lõpuks läbi luugi laudadega vooderdatud kõrgele katusealusele, kus valitses välisilmastik.

„Maal olete lakas maganud?“ küsis härra Ollino Indrekult, sest ka tema tuli neile Siberisse järele. Ja kui Indrek andis jaatava vastuse, ütles Ollino üsna ükskõikselt: „Noh, näete siis, nagu oma koju tulete. Puhas, värsket õhk ja vaikne, ei müra ega kära, sest läbi ei käi siit keegi: kõrgemale enam ei saa.“

„Korstnapühkija ronib kõrgemale,“ ütles Jürka.

„Ega korstnapühkija korstna otsa magama lähe,“ vastas Ollino ja jätkas endist juttu: „Talvel ehk pisut vilu, aga kergemini hommikul ärkab ja selgema peaga tööle hakkab. Mina olen omal ajal maal väljas kartulikuhja õlgedes maganud ja pole häda midagi, ainult teises reies pistab vahel. Siin pole veel kedagi külm võtnud.“

III.

Järgmisel hommikul Indrek ärkas kellahelinal. Helises päris harilik aisakell, nagu ta seda oli kuulnud pulmas peiupoistel või jõuluõhtul suure rõõmu pärast, kui kihutatakse pimedas teistest mööda — ikka kodu poole, sest seal on siis heinad või õled nurgas maas ja toad nii tulvil täis magusaid toidulõhnu, et nende ots ulatub kaugele õuegi. Tänapäev Indrek tundis endas unesuikel midagi üsna kodust ja omast, aga juba järgmisel silmapilgul paukus kell tal otse kõrva ääres ja nõnda valusasti, et kadus igasugune magus suige. Ta kargas istukile: tahmane laelamp põles ja lätlane, kes tal eile oli aidanud kasti kanda, seisis kellaga otse tema voodi ees. Peale Indreku ei liigahtanud ükski. Aga kui Kopfschneider helistamist ei jätnud, karjuti talle mitmelt poolt:

„Aitab juba! Käi kuradile! Tola! Katsu, et minema saad!“

Mõnelele valmistas helistamine nalja. Need hüüdsid:

„Tule ligemale! Ei kuule hästi! Homme tule kahega! Võiksid läbi öö kõlistada, saaks mõnus magamine!“

Kui lätlane nägi, et eestlased ja venelased — teised rahvused polnud Siberis esindatud — hakkasid end liigutama, võttis ta kellakõra pihku ja kobis läbi luugi alla. Nüüd kargas keegi kohe voodist ja kustutas tule ning kõik asetused uuesti magama — koiduunele, nagu öeldi. Ka Indrek pugus uuesti vaiba alla, aga uni ei tulnud enam, olgugi et ümberringi hakkas kostma sügav magajate hingamine, isegi norskamine. Nõnda ei

keestnud see kaua, sest trepilt kostis uuesti kobin ja läbi luugiprao vilkus valgusekiir.

„Poisid, valge!“ hüüdis keegi ärksam.

Järgmisel hetkel kerkis luuk ja nähtavale tuli härra Ollino valge pea. Värisev küünlatuli heitis vooditele ja nende vahele pelglikku helki.

„Mis see siis peab tähendama?“ küsis Ollino. „Kas siin ei kõlistatud?“

„Pole meie midagi kuulnud,“ vastati mitmelt poolt korraga.

„Homme, tähendab, peab kõvemini kõlistama,“ arvas Ollino.

„Kõvemini ja kauem,“ arvas keegi vastu.

„Just nii,“ kinnitas Ollino. „Aga nüüd maast lahti, maast lahti!“ kordas ta käskivalt ja hakkas magajatelt vaipu kiskuma.

„Härra Ollino, üks silmapilk veel,“ palus keegi väike poiss, hoides vaipa kõvasti kurgu all kinni. „Ma ainult sirutan natuke.“

„Ei ole aega,“ vastas Ollino. „Välja ja pesema!“

„Külm on, ei või, lödisen teki allgi,“ ajas poiss vastu.

„All on külm vesi, see annab sooja,“ lohutas Ollino ja ta ei andnud enne rahu, kui poisid olid viimseni voodist väljas. Üksteise järele kadusid nad läbi luugi, et minna alumisele korrale, kus asus pesemisruum. Kogu maja näis värisevat uniste ja hoolimatult kolistavate jalge all.

„Tasa seal!“ hüüdis härra Ollino luugiaugust poistele järele. „Nagu oleksid teil rautatud kabjad jalge otsas!“

Aga kolistavate sammude oja voolas ikka madalamale ja täitis kogu maja häiriva eluga.

„Võiks ju üleval pesta, siis poleks vaja nõnda kõlistada,“ lausus Indrek oma eelminejale.

„Vesi raske kanda, pealegi külmetab ta talvel Siberis ära,“ vastas see.

„Ah nii külm!“ imestas Indrek.

„Külm!“ vastas teine. „Vana pakane ise.“

„Kuidas seal siis magada?“ küsis Indrek ebalevalt.

„Kui elad, küllap siis näed,“ vastati rahulikult. „Tuleb vaim peale nagu teistelgi.“

Viimaseid sõnu Indrek täna ei mõistnud, aga juba mõne nädala pärast oli nende tähendus talle sula: siis kraaples ta ühes teistega, et keha palavaks ajada ja palava kehaga külmale asemele pugeda. See oli omataoline igaõhtune võimlemisharjutus, milles rebenes nii mõnigi särk või püks. Leidus ka niisuguseid, kes sattusid sedavõrt „vaimustusse“, et heitsid särgid seljast hoopis, nii et helendasid paljad pihad ja käsivarred. See „vaimu-väljavalamine“ oli teada ka järelevalvele, aga sellele vaadati enamasti läbi viie, ehk olgu siis et vaimuvalangust osa võtma tuldi ka alumistelt kordadelt, mille tagajärjel müra võis tõusta otse põrgulikuks. Vaimukeeru võisid sattuda siis ka toolid, laud ja voodid, üldse kõik, mis ette juhtus, ja nii mõnigi neist pidi kaotama jala või mõne muu kehaosa. Tiritammitati toolil, balansseeriti sāngiotsal, hüpati reas üle laudade, katsuti sülipätsi, hullati ilma igasuguse korrata ja süsteemita. Indrek polnud kunagi olnud suur hullaja, aga siin õppis ta seda ühes teistega. Üldine meeololu hakkas ka temasse. Tuli tõepoolest nagu vaim peale.

Oli veel teine abinõu soojasaamiseks: näpati alt puid ja kanti üles Siberisse või meelitati millegagi Jürkat, et see kannaks ja halud kuhugi ära peidaks, näiteks igasse peatsisse paar halgu. Kui siis õhtul kõik vaikseks jäi, roniti asemelt välja ja pandi suur raudahi küdema, mis asus keset katusealust. Köeti mõnikord nõnda, et ahi lõi helendama, ja siis nihutati voodid otsapidi soojuseallikale lähemale. Hommikuks ahi oli muidugi jahtunud ja Siber endiselt külm. Sellepärast pooldasid mõned rohkem „vaimu“ kui raudahju sooja.

„Ahjusoe ajab lutikale vaimu peale“, ütlesid nad elutargalt. „Aga inimesel pole hea magada, kui lutikal tuleb vaim peale.“

„Jah, ei ole inimesel hea, kui tuleb lutikal vaim peale,“ kinnitasid teised.

„Parem tulgu inimesel endal vaim peale,“ seletati, ja nõnda tõusis Siberis iga õhtu, mõnikord ka hommikuti põrgumüra, mille tulemuseks oli tolmu, nagu laotatakse kütist või peksetaks rehte.

Peale pesemist voolas jalgade kolin üles tagasi ja siis uuesti alla — klassidesse õppima. Viimasega Indrek ei osanud veel maast ega taevast peale hakata. Ometi läks ta ühes teistega, õigem ühes väikese Liblega, kes pidi ka kuuluma neljandasse klassi. Liblelt ta oma esialgse pühenduse õpi- ja asjaoludessegi sai. Tema käes nägi ta esimest korda mingisugust kaanteta, üksikuist lehist koosseisvat raamatut (raamatud olid Lible keeles kapsad), kust luges amo, amas, amat ja mensa, mensarum. Eriti hakkas millegi pärast just selle tundmatu sõna viimane kääne tema meeltesse kinni.

„Mensarum,“ kordas Indrek Liblele. „Mensarum,“ kinnitas ta veel kord.

„Tahad, ma müün selle kapsa sulle?“ ütles Lible.

Ja ilma et Indrek endale aru oleks andnud, kas tal seda vana „kapsast“ üldse vaja, otsis ta taskust raha ja maksis nõutud summa. Nagu hiljem selgus, oli see peaaegu uue raamatu hind. Aga sest polnud midagi, Indrek ei pannud seda Liblele kunagi pahaks, sest tal oli ütlemata hea meel, et oli ostnud esimese kättepüütava raamatu, kus oli seisnud mensa, mensarum.

Veel ühe teise „vana kapsa“ Indrek ostis Liblelt, nimelt selle, kus leidus see haruldane sõna, mis aastate eest nii väga oli tema meeli võlunud. Küll oli sõnalt ja kogu raamatult vaheajal endine võlvus hajunud, aga Indrek ostis ta siiski kohe, nii väga rippus ta mineviku mälestuste küljes.

Lible heitis veel rohkemgi „kapsaid“ turule, kõik oma „kapsad“ oleks ta nähtavasti turule heitnud, kui aga Indrek oleks ostnud. Aga ei, Indrek ostis ainult need kaks.

„Miks sa oma raamatud ära müüd?“ küsis Indrek.

„Et toitu osta,“ vastas Lible.

„Kas siis siin nii vähe süüa antakse?“ küsis Indrek.

„Süüa saab siin küll, aga toitu ei ole,“ seletas Lible, ilma et Indrek teda õieti oleks mõistnud. Alles söögilaua ääres ta õppis tundma, mis need sõnad tähendavad, sest Lible ilmus sinna „oma leivaga“ — sepi-kuga, võiga ja kildudeks lõigatud teevorstiga, kuna aga „vana“ ja tema „tädi“ andsid ainult rukkileiba, millel või juba peal, ja sepikut ei kunagi, ainult saia pisut hommikut. Lible asus oma toidu kallale mingisuguse erilise suure käeliigutusega ja võidurõõmsa näoilmega, nagu oleks ta äkki ja ootamata ning kõigile arusaamatul kombel tõusnud kõrgemasse seisusesse, mis võimaldas istumise ülemises lauaotsas, kus asetsid härrad Koovi, Timusk ja Ollino ning õpilasist nimekamad ja rahakamad.

„Ei tea, mis see väike Loll õgib, kas oma kapsaid või ihusooja?“ küsis keegi teiselt üle laua.

„Kapsaid, ikka kapsaid,“ vastas teine.

„Siis pidi ta küll mõne suure Lolliga kokku saama, kes nad temalt ära ostis,“ arvas esimene.

„See suur istub väikese kõrval,“ ütles keegi kolmas.

Ümberringi levis nägudel kadestav irvitus.

Sellest taipas Indrek, et väikest Liblet hüüti väikeseks Lolliks ja et teda vististi suureks, sest ta oli Lible „kapsad“ kalli raha eest ära ostnud ja temal nõnda võimaldanud teiste silme ees paremaid suutäisi süüa. Uus nimi hakkas Indrekule kohe külge, eriti vist sellepärast, et ta klassis ja ka söögilauas istus väikese Lolli kõrval. Et aga viimane kandis oma nime ükskõikse rahuga, siis Indrek talitas tema eeskujul ja laskis end suureks Lolliks hüüda veel siiski, kui ta oli klassis teadmuste poolst üks esimesi. Oli kordi, kus ükski ei osanud õpetaja küsimust vastata; siis hüüdis Lible oma piiksuva häälega: „Härra õpetaja, suur Loll teab!“ Ja naerdes vastas õpetaja: „Ah väike Loll teab, et suur Loll teab? Noh, palun vastake siis.“ Ning Indrek tõusis ja vastaski, nagu oleks tema nimi kirikuraamatutki juba suur Loll. Härra Slopašew aga, vene keele õpetaja, naljatas purjus peaga: „Õpetaja ise teab viie miinuse, suur Loll aga viie plussi peale.“

Niisugused imelikud tagajärjed olid sel asjaolul, et Indrek ostis Lible käest kaks vana raamatut. Aga teist ostu pidi ta hiljem ometi kahetsema, nimelt seda, mis sündis sõna „paavsti“ pärast. Nende klassis oli usuõpetaja, keda hüüti Paavstiks, ja see muutis oma isikuga Indreku lapseõlve unistuse ja igatsuse otse selle vastandiks. Mees oli tuse, suure, kuidagi neljakandilise peaga, jämeda, punase kaelaga; lõuapärad tugevad, palenukid laiad, hambad alati kokku litsutud, nii et häälgil rääkides hästi välja ei pääsenud, huuled paksud, pikad, punased ja nagu üleolevas või põlglikus muiges pahemale pisut viltu kistud; otsaesine ülalt nagu kitsam, alt silmakoobaste juurest laiem, juuksed harjastena püsti, silmad ainult kitsas kriips, milles kilas ja sädeles midagi peaaegu valusat. Nõnda oli see mees, kellele oli pandud nimeks Indreku lapseõlve unistuste unistus. Ja selle unistuse tõttu oli Indrek ostnud Lible „kapsa“ ning maksnud temast pööraselt kõrget hinda.

Aga ühe pidi härra Vihalepale ometi jätma: oma hüüdnime oli ta vististi õigusega teeninud ja sellepärast pani ta seda vaevalt pahaks. Tema oli häbematu kõva usumees ja jumalasõna oli tema silmis see igavene ja muutumatu varandus, millest ei tohi pudeneda ega mureneda vähematki raasukest. Raidkujuna, silmad pilukil, istus ta ülal kateedril, pliiats püsti peos, kui laskis jutustada piiblilugu või võristada piiblisalme, aga iga natukese aja tagant pidi ta pliiatsiot-saga kateedrile koputama ja vaikse, ebaloomulikult õrna, peaaegu naiseliku häälega ütleva:

„Pidage! Veel kord! Te jätsite seal ühe „ja“ vahelt ära.“

Ja õpilane hakkas uuesti otsast peale. Kuid varsti järgnes uus pliiatsi koputus ja õrn häälgil ütles:

„Raamatus seisab selle koha peal: ja see sündis, et... Sellepärast veel kord see koht.“

Jõudis vastaja ka selle vea parandada, siis tabas teda varsti uus häda, sest „paavst“ ütles talle varsti maheda häälega:

„Armas laps, mis te ometi segate ja võltsite! Seal seisab ju „ning“, mitte „ja“. Veel kord see koht!“

Eriti raske oli vastates õiget tooni leida. Seda sai Indrek omal nahal küllaldaselt tunda. Isegi Liblet seati talle selles eeskujuks, nii et teised õpilased naljatasid: „Suur Loll läheb väikese juurde kooli.“

„Piiblilugu ja katekismus pole ometi muinaslugu ega mõni eesti vanaviisi jutt, mis on üks ropp asi Issanda ees, vaid püha jumalasõna“, õpetas härra Vihalepp. „Ja püha jumalasõna on nõnda püha, et meie patused inimesed teda oma roojasesse suhu ei tohiks võtta, aga kui me seda siiski teeme oma kalli hingeõnustuse pärast, siis peame seda tegema käed ristis ja võimalikult vaikse, õrna ja maheda häälega, nagu teeb üks inimene, kes tunneb oma süüd ja kel on sellepärast palumist. Sellepärast siis mitte nõnda, vaid nõnda...“

Ja härra Vihalepp ise näitas, kuidas peab inimene püha jumalasõna oma roojasesse suhu võtma.

Pisut teissuguse käsituse Indrek sai pühast jumalasõnast hommikupalvel, milleks koguneti enne tunde söögituppa, kus lauad ja pingid aeti seks ajaks nurka hunnikusse, et ruumi juurde võita, sest niikuinii oli raske kõiki palvelisi siia mahutada, iseasi, kui neid oleks võinud laduda nagu heeringaid tünni. Sellest üldisest palvest soovitati osa võtta kõigil — luterlastel, õigeusklikkudel, katoliiklastel, — sest direktor, kes ise saksa keeles palvet luges, jagas peale seda ka muid õpetusi ja juhatusi ning neid juba vene keeles, et oleksid kõigile arusaadavad. Need viimased meeldisid paljudele sedavõrt, et neid ei tulnud kuulama mitte ainult õpilased, vaid sagedasti ka õpetajad, et saaks naerda.

Palveraamat oli vana ja auväärt. Aastad olid temalt röövinud kaaned ja esimesed ning viimased lehed. Oma vabal ajal vedeles ta siinsamas söögitoas aknalaual. Lible nimetas teda palvekapsaks. „Palvekapsast ei saa müüa, teda ei osta keegi“, arvas ta Indreku vastu. „Tema eest toitu ei anta,“ lisas ta juurde.

Kui härra Maurus sellest auväärt raamatust hommikul lugema hakkas, seadis ta endal prilli otse ninatsa, nagu näeks ta ainult nõnda seda püha jumalasõna.

Aga juba teisel päeval taipas Indrek, miks seadis direktor prillid palvet lugedes nii ebaloomulikku paika. Indrek taipas seda sellest, et äkki katkestas härra Maurus palvelugemise, viskas raamatu aknalauale ja kargas kui vihane härg poiste sekka, kus haaras Lible kraest kinni, kes oli ühes teisega maha kükitanud ja ajas nõnda mingisuguseid äriasju. Härra Maurus tõmbas poisid akna alla ja sagis nad mõlemad kõrva äärest läbi ja läbi.

„Šinder niisugune,“ ütles ta Liblele, „tema rikub kõik minu poisid ära, tema ajab terve mu kooli hukka. Ja juuksed teisel ka nii lühikesed, et kinni ei saa võtta. No mis peab härra Maurus niisuguse kiillaspeaga tegema? Miks on su juuksed nii lühikesed, et härra Maurus kinni ei saa võtta? Vasta!“

„Härra direktor, te ju ise käskisite juuksed lühikeseks lõigata,“ vastas poiss nutuse häälega.

„Nii lühikeseks pole ma käskinud!“ vastas direktor. „Ikka peab võima kinni võtta, kuis siis muidu sinuga saab. Järgmine kord pea meeles: mitte nii lühikeseks, mitte nii lühikeseks. Ja nüüd seisa siin minu kõrval, et sa enam ei saa mu poisse rikkuda.“

Härra Maurus võttis uuesti palveraamatu ja hakkas lugema, aga tema silmad vaatasid harva pühakirja, enamasti luurasid nad üle prillide poistekarja järele. Indrek kahtles, kas direktor üldse seda luges, mis raamatus seisis, või olgu siis et tal aastate jooksul raamat juba pähe oli kulunud.

Venekeelist õpetust jagades ütles ta:

„Härra Maurus ütleb: palve ajal ei tohi mängida, ei tohi vallatada, aga mis teeb Lible ja see teine: nemad loevad laua all raha. Mõistate? Nemad loevad raha, nagu oleksid nad variserid. Härra Maurus loeb palvet, aga nemad loevad raha. Kus on su raha, šinder?“ pöördus ta Lible poole, kes pidi tema kõrval seisma ja kes oli ometi ammugi juba sealt plehku pannud. „Kus on Lible?!“ hüüdis direktor. „Lible! Ruttu siia!“ Ja kui poiss teiste selja tagant ilmus, kargatas härra Maurus: „Šinder, kus sa oled? Miks ei seisnud sa siin minu kõrval? Kus on su raha?“

Poiss sirutas mõned vaskkopikad.

„Näete nüüd,“ hüüdis direktor hulgale: „Tal on palveajal raha peos. Šinder niisugune!“ Ja jällegi tahtis ta poisil kõrva äärest kinni võtta, ütles aga siis: „Ah, su juuksed on ju lühikesed! Sa lasid nad meelega nii lühikeseks lõigata, et härra Maurus ei saaks sind karistada! Šinder! Aga kust sa said selle raha?“ tuli tal äkki meelde. „Kes andis? Kes? Vasta!“

„Suur Loll andis!“ hüüdis kellegi võrukaelne hääl.

„Kes see on?“ küsis direktor. „Kes on suur Loll? Sina oled väike, aga kes on suur?“

„Paas, see pikk, läks Siberi; paar päeva tagasi,“ seletas härra Ollino.

„Paas! Paas!“ hüüdis direktor. „Kus te olete?“

„Siin,“ vastas Indrek, kes seisis oma pikkuse tõttu teiste selja taga seina ääres.

„Tulge siia!“ käsutas direktor. „Miks te ei tule, kui härra Maurus kutsub. Peab kohe tulema, ikka kohe. Kärmesti! Ma ootan, kõik ootavad. Venite, nagu oleksite moonaka poeg. Kas teie isa on moonamees?“

„Ei, isal on talu,“ vastas Indrek poiste vahelt läbi trügides, kes talle mingi hinna eest ei tahtnud ruumi anda.

„Miks te siis ei tule, kui härra Maurus kutsub?“

„Ma ei pääse ju teiste vahelt läbi,“ ütles Indrek.

„Mitte vastu rääkida, kui härra Maurus käseb,“ hüüdis direktor. „Subordinatsioon — allaheitmine, see on perepoja paleus; ainult moonamees ootab keppi. Ja teie seal, laske see pikk läbi, aidake pisut tagant, kui ta muidu edasi ei saa, läkitage ta siia.“ Aga kui poisid tõepoolest hakkasid Indrekule müksusid jagama, käsutas direktor: „Mitte hullata! palvel mitte vallatust teha! kas kuulete!“ Ja kui Indrek viimaks jõudis direktori ette, ütles see:

„Miks te andsite sellele lühikesele raha? Te olete ju pikk. Mis ütleb härra Maurus? Tema ütleb: ei kellegile tohi raha anda, kui aga härra Maurusele üksnes. Temale küll! Aga miks andsite sellele lühikesele, kui

ise olete pikk? Vastake! Ruttu! Härra Maurusel pole aega. Miks?“

„Ma ostsin temalt raamatu,“ vastas Indrek.

„Kuidas julgete teie, koer, minu poiste käest raamatuid osta? Kas ma selleks teile rubla raha andsin, et teie hakkate oma pikkusega minu poistelt raamatuid üles ostma. Mis raamat see oli?“

„Ladina keele õpiraamat.“

„Lible, miks sa müüsid selle raamatu?“ küsis direktor.

„See oli vana näru, mul põlnd temaga enam midagi teha,“ vastas Lible.

„Kuidas põlnd teha?! Sina, šinder, tuled härra Maurusele palvel valetama. Ise istud juba kolmat aastat samas klassis ja sul põlnd ladina keele raamatuga midagi teha. Härra Maurusel on häbi sinu ausalt isalt raha vastu võtta, sest poeg ei õppind mullu, ei õppind tunamullu ega õpi ka tänavugi. Tänavu ta müüb oma raamatudki teistele. Või arvate teie, et ta hakkab ehk õppima tuleval aastal? Ei, niisugune ei hakka kunagi õppima, kes müüb oma raamatud teistele. Härra Maurus on vanaks jäänud, tema ei jäksa enam laiska poissi õppima panna. Aga mis peab ta niisukeste poistega tegema, keda ta ei jõua õppima panna? On tal neid tarvis? Ei ole! Ka nende raha pole härra Maurusel tarvis. Härra Maurusel pole teid üldse tarvis, tema saab muidugi läbi. Aga kellel on teid siin tarvis? Eesti rahval on teid tarvis, eesti rahval ja meie armulisel keisrihärnal, neil on tarvis. Aga ütelge nüüd ise, mis teeb eesti rahvas või armuline keisrihärra niisuguste poistega, kes müüvad oma ladinakeele raamatud teistele, poevad palve ajal laua alla ja loevad seal raha! Ka eesti rahval ja keisri-majesteedil pole niisukesti tarvis. Ja teie pikk, mis on teil teie pikkusest kasu, kui lähete ja ostate selle lühikese käest raamatud ära! Mis kasu on sellest, et isa teid puhta pereleivaga on söötud ja kasvatanud! Ikka teete, nagu oleks teil moonamehe või vabadiku aganakannikas kotis. Vaadake nüüd kõik seda pikka, vaadake tema pikka nägu; tema on see, kes...“

Jumal teab, kui kaua direktori kõne oleks kestnud ja kuhu ta viimaks oleks välja viinud, aga härra Ollino astus tema juurde ja sosistas mõned saksakeelsed sõnad talle kõrva. Nõnda siis lõpetas ta poolel sõnal ja tähendas ainult: „Pärast, pärast! Härra Ollino tuletab mulle pärast meele.“

Ta tegi pahema käega mingisuguse liigutuse ja poisid hakkasid mürinal välja minema. Nüüd turgatas direktoril nähtavasti midagi uut meelde ja ta tahtis uuesti kõnelema hakata, aga ükski ei kuulanud teda enam, nii et see palvetund oleks nagu pooleli jäänud.

„Millega see nüüd lõpeb?“ küsis Indrek Liblelt klassis.

„Mis asi?“ küsis Lible nagu arusaamatuses vastu.

„Raamatutega ikka,“ ütles Indrek.

„Ää ole loll!“ hüüdis Lible. „Mis vanal sellega asja, kuhu ma oma vanad raamatud panen!“

Aga ometi oli direktoril nähtavasti sellega pisut asja, sest pärast lõunat nõudis ta Indreku ühes ostetud raamatutega oma juurde.

„Mis te neist maksite?“ küsis ta raamatuid nähes, ja kui Indrek oli hinna nimetanud, ütles direktor: „Seal ta nüüd on: pikk kont ja lühike aru. Väike Lible on ju see vana rebane. Küll ma ta käsile võtan. Milleks te niisuke näru ostsite?“ näitas direktor ladina keele õpiraamatule.

„Mulle meeldis ta,“ vastas Indrek lihtsameelselt.

„Meeldis,“ imestas direktor ja vahtis poisile otsa, nagu kahtleks ta pisut tema mõistuses. Siis pöördus ta ümber, vaatas aknast välja ja ütles endamisi — Indrek kuulis, kui direktor ütles endamisi:

„So ein grosser Narr!“

IV.

Raamatute jant tegi Indreku äkki laiemas hulgas tuttavaks, pööras temale erilise tähelepanu. Temaga hakati juttu ajama, tutvust tegema. Nõnda sai temast nagu oma inimene.

Muude seas lähenes temale ka Tigapuu, üks neid kahepaikseid, kes polnud õieti õpilane ega ka õpetaja või kes oli mõlemad kokku. Päeval istusid niisugused mehed ühes teistega enamasti klassis, pärast lõunat aga läksid nad väiksematega jalutama või valvasid nende järele õppimisel.

Tigapuu oli umbes Indreku vanune, aga asutise perekonna hulka kuulus ta juba palju aastaid, nii et ta praegu istus viiendas, Indrekust ühe klassi kõrgemal. Kasvult keskmine, kehalt kuidagi nurgeline ja lopergune, omas ta kuulsust, et ta kedagi ei kardata, vana enastki mitte, ja et kaklemisel ükski tema vastu ei saa. Niisuguse mehe tutvus tundus Indrekule austavana.

„Selle nolgiga lähete asju ajama, muidugi peate siis sisse kukkuma,“ ütles ta Indrekule Lible suhtes. „Eks tulnd minu juure, ma oleks teile pool odavamalt ostnud ja poole raha oleks teind liikudeks. Peaaegu jumalaimuidu oleksime raamatud ostnud, kui liigud on ausad.“

Ja kui Indrek direktori juurest raamatutega alla tuli, küsis Tigapuu:

„Kas vana päris, kui palju teil veel raha on?“

„Ei,“ vastas Indrek.

„Luiskad,“ naeris Tigapuu üleolevalt, nagu tahaks ta öelda: keda sa tuled haneks püüdma. „Luges ta ise oma käega su tagavara üle? Mis sa minust kardad, et sa nii varjad. Mind on sul kõige vähem karta, aga mõnda teist, seda küll. Tahad, ma näitan sulle pärast.“

lõunat Nõmmanni ja Peeteroni; seal on vanu raamatuid virnade kaupa, — vali ise, mis himustad. Ja kõik poolmuidu. Pealegi kui mina kaasas olen, sest minul on igal pool tutvus. Mina ise muretsen vanalt loa, et me võime minna; sinul pole vaja kätt ega jalga liigutada. Või arvad sina, et ilma loata? Eks katsu! Üle ukse uulitsale ei tohi ka ilma loata astuda, niisugune kord on meil. Ja kui sa ehk täna ei taha raamatuid, siis ära osta, ostma ei sunni Nõmmanni ja Peeteroni juures keegi. Võid isegi sinna müüa, kui tahad. Aga niisuke ei osteta nagu Lible kapsad, niisukei mitte. Peavad paremad olema, palju paremad. Ma teile pärast näitan, misukesed peavad olema, kui tahad Nõmmannile või Peeteronile müüa. Nii et pärast lõunat lähme siis, vaatame pisut ringi, õpime linna tundma; seda läheb sul tarvis, seda läheb mõnikord hädasti tarvis. Tähendab, tehtud! Selle peale käsi!

„Ehk võiks ka,“ lausus Indrek kahtlevalt.

„Mitte nõnda,“ ütles Tigapuu õpetlikult. „Meil nõnda ei räägita. See pole meeste, see pole seltsimeeste viis. Peab vastama kindlalt. Ei või jah.“

„Siis olgu pealegi jah,“ oli Indrek nõus.

„Mees ja sõna,“ kinnitas Tigapuu, nagu oleks küsimuses mõni teab kui tähtis tehing. „Nii siis, kui teised lähevad jalutama, pistame meie linna. Ülepea on need jalutuskäigud lihtsalt hirmsad ja vastikud. Pead kaasas sörkima igasuguste poisinolkidega, nagu oleksid mõni ilmaaerus. See on vanamehe krihv: ikka karjakaupa, ikka hulgakesi, et torkaks silma, et jäädaks vahtima ja öeldaks: „Näe, sealt lähevad Mauruse omad.“ Aga kõik naeravad ainult. Sina seda veel ei tea, aga küll sa pärast näed, et minul on õigus, mitte vanal. Aga meie lähme kahekesi, teistega pole meil tegu, kahekesi on hoopis teisiti.“

„Hea küll,“ kiitis Indrek järele.

„Ja pea meeles,“ rääkis Tigapuu edasi, „on sõna antud, siis peab seda pidama, maksku mis maksab, — nii teeb seltsimees. Tovarištš! Ehku peale ei maksa midagi ette võtta. Sest mis mõte oleks mul minna vanalt luba saama, kui sina korraga ütled: „Ei, ma täna

ei tule!“ Mis teen ma siis selle vanamehe loaga? Kuhu ma ta panen? Või arvad sa, et seda saab teiseks koraks, teiseks päevaks hoida? Dudki! Siin ei saa midagi teiseks päevaks hoida. Täna — või pühi suu puh-taks! Vanaga pole lõbus asja ajada. Nägid, misuke jant raamatutega. Ja mis seal oli? Üks oli teise üle lõõnud, muud midagi, aga vanal oleks nagu tuli lahti. Ja mine katsu temalt luba saada väljaminekuks. Arvad sa, et ta ütleb: „Armsad lapsed, minge aga pealegi, ainult õhtusöögiks tagasi, sest kui söömata jääte, istub surm teil öösel peatsis?“ Ei, vaid esimeseks kohe: „Kuhu? kui kauaks? milleks? kas üksi? kes veel?“ Teiseks — „kas raha on? kui palju? kust said? kes andis? miks? millal? milleks?“ jne. jne. kuni sa ära väsid ja ütled: „Täna väga, härra direktor, aga ma mõtlesin juba ümber, ma ei lähegi välja, pole tarvis, pole himu.“ Sest kuhu sa veel lähed, kui pool aega pärimistega viidetud. Sellepärast teevad targasti need, kes ei kõssagi, vaid kaovad tagaukse kaudu. Ning kui hoovivärv lukus, siis Jürka järelt võti või üle müüri. Muidugi sinuga pole veel selle peale mõelda; sellepärast muretsen vanalt loa, et oleks õige luba. Võtan selle risti enda peale. Küllap ma juba temaga hakkama saan, mina oskan, mind ta usaldab. Mõni teine, eks katsugu aga. Aga kui sa just tahad, siis võid ka ise luba küsida; minul pole selle vastu midagi, oleks isegi parem.“

„Ei, ei, küsige teie,“ vastas Indrek.

„Ongi mõistlikum,“ arvas Tigapuu. „Aga jäta see teietamine, sest mis teie ma veel sinule olen, kui ma pean sulle vanamehelt linnamineku luba norima. Seda teeb ainult seltsimees, tovarištš. Sõbergi ei tee seda, ainult seltsimees, kellega jood pott õlut või viskad midagi muud. Iseasi mõni põnlane kusagilt esimesest või teisest klassist, sellele olen ma muidugi teie. Teie ja härra Tigapuu! Gospodin klasnoi nastavnik! Aga meie vahet on ainult üks klass. Muud kui see ladina keel, katsu, kuidas sa sellega hakkama saad; see on nii mõnegi mehe murdnud.“

Pärast lõunat muretses Tigapuu omale korrapidajaks asemiku ja ütles sellele:

„Meie peame Paasiga linna minema, vana käskis.“

Ja nad ajasid palitud selga ning kadusid, aga hooivärava kaudu, sest Tigapuu arvates oli nõnda lihtsam, ei torka teistele silma, ei ärata kadedust.

„Kõige pealt lähme siia,“ rääkis Tigapuu ja viis Indreku millegi pärast südalinnast otseteed kaugemale.

„Me ju eile läksime siit,“ ütles Indrek, kes kuidagi ei taibanud, miks Tigapuu valis selle tee.

„Mis sa eilsest räägid,“ vastas Tigapuu, „eile oli ühes teistega, täna oleme kahekesi. Täna on aega vaadata ja aru pidada. Täna alles mõistad, kui lai on see jõgi. Ja kui sa veel teaksid, kuupalju siia suvel inimesi upub! Nii kui kärbseid! Lihtsalt hirmus! Pea-aegu igapäev veetakse teisi välja. Hakkavad põiki üle ujuma, ja muud kui põhja, sest temast ei jaksa keegi üle ujuda. Saad pooleni, oled väsinud, ujud üle poole — kramp, saad juba kalda ääre — rabandus ja nõnda suredki sinna, nagu selleks, et teistel oleks hõlbus sind välja tõmmata. Mina isegi vedisin ühe niisukese rabandusemehe kuivale, alles siis läksin politseisse. Ja keda ei võta kramp ega rabandus, see saab aeruga pähe või jääb mõne aurulaeva alla. Sest ühte pead sa teadma: aerutajaid on siin ilusa ilmaga nagu sipelgaid mere ääres. Aerud muud kui välguvad aina, nagu lendaksid luigid. Ja aerude vahel tiirlevad aurulaevad, ikka üks-teise järele, üksteise järele või teineteisest mööda, aina mööda. Ütle nüüd ise, kuidas sa seal ujud, kus niipalju aurulaevu. Juba paljast hirmust saad krambi jalga või rabanduse südamesse. Jah, oleks veel suine aeg, siis sa näeksid. Soojaga aina tudengid, tudengid, tudengid... venelased, sakslased, poolakad... kõik särgiväel, õllekorvid lootsikus... ise trimpavad, laulavad. Rahvas istub kaldal, kuulab. Mine katsu veel seal ujuda! Kohe mõlaga pähe, muud midagi. Ja ära piiksatagi, muidu saad paremini... Aga nüüd pole suuremat midagi, sellepärast pöörame siit paremat kätt, sest kaua sa ikka jõe vahid, vesi nagu vesi kunagi. Juba eile nägid teda. Puusilda tead sa ka! Mineval kevadel pidid jää-

tükid teise kaasa viima. Ega ta kivisillast kaugemale poleks saand. seal oleks ta ikkagi toppama jäänd. Küll nagises, aga paigal püsis. Eks näe tuleval kevadel! Ükskord läheb ta ikkagi, see on minu arvamine.“

Nõnda vestes viis Tigapuu oma kaaslaste läbi liihikese põiktänava kuhugi pikemale ja suuremale, kus pöördusid jällegi paremat, nii et nad nüüd läksid Indreku arvates otse samas suunas, kust nad praegu olid tulnud. Minnes tegid nad veel paar väikest võnku ja nõnda jõudsid nad uuesti jõe äärde, kust veeti parvega üle.

„Oled sa niisukest riistapuud enne näind?“ küsis Tigapuu nagu võidurõõmsalt. „Seda ma tahtsingi sulle näidata. Üle silla oled sa küllalt käind, tee nüüd korra ka parvega proovi. Maksa pole vaja, mina maksan. Mina tõin su siia, mina pean su ka üle viima, sest muidu arvad sa: miks me ei läind mööda silda, kus ei võeta kopikatki. Sellepärast siis sõidad minu kulul. Aga ühte pead sa teadma: see venelane siin — sest parvees on venelane — see venelane nimelt teenib roppu raha, sest inimesed tahavad parvega sõita. Sild siinsamas juures, aga üle silla ei lähe, ikka parvega. Ja venelane muud kui kühveldab raha. Kui mina oleks parvevenelaseks, siis vähemalt ühe päeva kuus veaksin ma inimesi jumalamuidu, sest mis see siis mulle teeks, kui ma teised päevad niikuinii roppu raha teenin. Aga venelane seda ei tee, venelane mitte, sest venelane on venelane. Mustvest pärit teine; naine kaupleb siinsamas kaladega, elukala müüb teine.“

Kui parv juba liikuma hakkas, küsis Tigapuu Indrekult päris asjalikult:

„Ah jaa! Kuupalju on sul raha kaasas? Seda peab teadma. Muidu mine poodi, vali raamatud välja — ja korraga tuleb rahast puudu; kus selle häbi ots siis! Sest seda pead sa meeles pidama — linnas on häbi, kui pole raha. Sellepärast siis, on sul teda või ei ole, tee ikka nagu, et sul on. Sest linnas pole muud kui maksa. Nagu see parvgi siin. Kas linn ei võiks oma inimesi muidu üle vedada. Oleks mina linnaks, mina veaks tingimata muidu. Sõitke, armsad inimesed, ütleks ma,

olete kõik oma linna rahvas. Nõnda teeks mina, kui oleks linnaks. Aga mis linn see siin ka on! Isegi oma inimesi ei vea üle jõe, muud kui maksa aga. Nii et linnas peab ikka teadma, kuipalju sul endal ja ka seltsimehel raha kaasas. Oled sa enne linnas käind? Ainult Tallinnas kord? Noh, siis sa ei tea pooligi asju, sest seal pole üliõpilasi. Neid pole kusagil, ainult meil siin. Kihutavad teised mööda Rüütli edasi-tagasi, õllekorvid tsveišpenneril, logistavad teised juua, nagu viskaks leili. Ja seda ütlen ma, et kui mina kord tudengiks saan, siis hoidku kõik alt. Mina näitan, mis on õige tudeng. Õieti oleks ma juba tudeng olnudki, kui ma oleks aga tahtnud, aga ma pole tahtnud, lihtsalt ei ole. Sest kui kaine pilguga asja vaadata — ja inimesel peab kaine pilk olema, muidu ei saa — jah, kui kaine vaadata ja küsida: mis on tudengil targem kui meil? Tõtt öelda — ei midagi. Meil õpetavad samad professorid, ainult teised raamatud on. Aga mis tähendab raamat! Meie vana on ju pagana kaval. Tema ütleb: „Võtsin teile professori, muidu lähete minu juurest liiga ruttu ära.“ Ütleb ja naerab ise. Ja nõnda see ongi — professor siin, professor seal, ainult see nimi — tudeng! Ja riided! Vorm! Kumb sulle rohkem meeldib, Farbendeckel või kolleega? Minule Farbendeckel! Farbendeckel ja keisermantel! Lähed ja pool uulitsat on ainult sind täis. Tead, niisuke suur, pikk ja lai lakaga kuub. Saba vehib tolmu või pühib pori nagu naise seelik. Kui niisukesega tahaks kas või sellest uksest siit sisse minna — nad olid suure kivimaja juurde jõudnud, mille all terve rida väikesi keldripoode — „siis lihtsalt ei pääseks, ehk olgu siis et võtad mantli käe peale. Niisuke loom on see keisermantel ja nõnda tehakse temaga. Oled teda näind?“

„Ei vist,“ vastas Indrek.

„Muidugi mitte,“ oli Tigapuu nõus. „Sest kus sa pidid teda nägema. Tallinnas pole teda olemaski ja siingi näed teda ainult harva. Tahad näha, siis jää Rüütli nurgale passima, kuni mõni tuleb — musta kaane alt paistab ainult pisut värvi ja keisermantel õlgadel. Nõnda näeb teda. Meie vanal on ka. Mitte

küll päriselt, aga on. Ükskord rippus teine alltoasvarnas, poisid sirvisid teist parajasti, kui mina sisse astusin. Aga ükski ei julenud teda selga katsuda. Siis näitan teile, kuidas keisermantlit kantakse.“ Ütlesin, ja tõmbasin teise omale õlgadele. Samal silmapilgul äkki vana isel..“

„Noh ja siis?“ küsis Indrek, keda lugu hakkas juba huvitama.

„Mis siis! Teadagi, mis siis!“ vastas Tigapuu kavalalt naeratusena. „Aga näed sa seda silti? Kuidas meeldib? Päris kunsttöö kohe!“

Nad seisid väikese söögipoe ees, mille sildil aurav supivaagen, tükk vorsti, pool sinki, leiva- ja saiakanikad. Mingisuguse imeliku, peaaegu nägematu laua ääres istus habemik mees ja kühveldas suppi ammuli-aetud suhu.

„Vaata seda meest,“ seletas Tigapuu, „otse nagu elaks teine; muud kui mine istu teisele poole lauda ja hakka kaasa helpima. Astume õige veidikeseks siia sisse, minu üks tuttav, õigem hea sõber käib siin sagedasti söömas, ehk saame ta kätte, mul oleks teda vaja.“

Ja ilma et oleks oodanud Indreku nõusolekut, laskus ta mööda kitsast treppi alla keldriruumi, nõnda et Indrek pidi tahes või tahtmata talle järele minema.

„Näed, kui hea, et pole keisermantlit, pääseb igast uksest sisse,“ ütles Tigapuu üle õla tagasi Indrekule. Alla jõudnud, hõiskas ta:

„Tere, proua Kroosu!“

„Jumalime, härra Tigapuu! Pole teid ammugi näind,“ vastas eit.

„Töö, töö, pole mahti. Tulin oma sõpra Ellerit otsima.“

„Misque see on? Pikk või lühike?“

„Ennem pikk kui lühike, armastas ikka sealihapü kapsastega. Kas te siis teda enam ei mäleta?“

„Miks ei! Mäletan küll. Aga teda pole enam kaua näha olnud.“

„Kahju küll!“ ohkas Tigapuu.

„Noh, aga kuis on nooreherra endaga?“ küsis eit.

„Noor pörsas, parajasti pruun, kapsad samuti, kõlbab? Või ehk vasikas? Rõõsaga joodetud, sulab otse suus, tutvuskaup...“

„Pole minu maitse,“ vastas Tigapuu.

„Nii siis pörsas? Kaks?“

„Aitab ühest.“

Seda öelnud, pöördus Tigapuu Indreku poole ja kaebas:

„Seal ta nüüd on: astud sisse sõpra otsima, aga selle asemel pead sööma hakkama. Hale meel sellest vaesest vanainimesest, kel kari lapsi toita. Seisab ja vahib siin umbes ruumis oma leti taga ja ootab, et tuleks ometi ükski, kellele oma pörsast või vasikat pakuda, sest muidu läheb kõik raisuks, ja kus selle kahju ots siis! Sest seapraadi ja hapuid kapsaid oskab ta tõepoolest valmistada, nagu mitte ükski teine kogu linnas. Ja tema juures ei maksa see peaaegu mitte midagi. Jumalamuidu annab oma tuttavatele. Sest kui ta võtab oma viisteist, kakskümmend kopikat, siis oled sa ka otsani täis. Aga mis on viisteist, kakskümmend kopikat niisuguse keretäie eest. Otse piinlik on talle vastu ajada, kui ta küsib, mida soovid. Ei aita muud, kui istu lauda ja hakka sööma, sest sa tead, et nõnda teenid sa selle vaese vanainimese lastele leiba. Sest lapsed toidab nimelt eit, mitte vanamees; see lallab ainult mööda kõrtsa ringi. Niisuke näru on selle eide vanamees ja tema laste isa... Aga kas tunned, kui mõnus ja soe siin on? Tahad, nüüd jutustan sulle oma keisermantli loo lõpule. Nii siis: mina käin parajasti mantliga tiira-taara mööda tuba edasi-tagasi ja keerutan tolmu nagu kütist, kui äkki avaneb üks ja sisse astub vana ise. Poisid kõik minema nagu jumala välk ja mina seisain üksi keset põrandat, sest kuhu ma oma keisermantliga pääsen...“

Sel silmapilgul jõudsid pärale leivatükid ja sealihha kapsastega.

„Ma sinu jaoks ei teadnud tellida,“ seletas Tigapuu Indrekule ja hakkas kohe seapekki ja hapusid kapsaid suhu kühveldama. „Kui tahad, lase endale ka tuua, kas või klaas teed suhkruaia. Napoleoni siin vist

ei ole, muidu võiks seda võtta, see on kõige parem. Kui nii oma kolm napooleoni oled ära pistnud, siis tunneb kohe, et südamealune läheb kõvaks. Karskuses on nad kõige ette. Seal on napooleonid ja piljard, aga sealihha ja hapu kapsaid ei ole. Oskad sa piljardit mängida? Ei? Sest pole viga, küll mina õpetan. Esteks muidugi mitte raha peale, vaid niisama, siis juba klaasi tee ja napooleoni peale, alles pärast seda tuleb raha. Aga kui tahad, siis aina napooleonid ja tee, nii et siis raha ei tulegi. Täitsa nagu soovid. Sest milleks oma tahtmise vastu. Napooleonid ongi kõige parem, sest siis saab pisutki inimese toitu, muidu aina see meie lõrp. Soolikad paneb marjaasi mängima, küll näed. Mõnikord karjuvad teised südaöselgi napooleoni või seapeki ja hapu kapsaste järele. Ja neid võta nagu tahad, kas portsjon või pool, terve — kakskümmend, pool — kaksteist. Mina võtan ikka terve. Sina tee proovi poolega. Ainult kaksteist, leib juure arvatud. Mul üksi nagu piinlik süüa, kui teine vahib vesise suuga.“

Indrekul suu hakkas tõepoolest vett jooksuma, kui ta nägi, missuguse isuga Tigapuu sõi. Ometi vastas ta:

„Ei, ma ei tahaks midagi.“

„Klaas teed ikkagi, kuis siis muidu laua ääres istuda, laual ju laua õigus nagu trahteriski. Oled kord istund, siis telli, iseasi, kui püsti seisad. Telli mis tahes, aga tellima pead; sest selleks ongi need lauad siia pandud, mitte et nende ääres istuda ja juttu ajada. Siin pole see, mis maal metsas või mättal; siin peab ka istumise eest maksma, nõnda on linna seadus.“

Ja ilma et Tigapuu Indreku arvamist oleks oodanud, hüüdis ta suuga, mis leiba, liha ja kapsaid täis tuubitud, üle õla perenaise poole: „Üks tee!“ Tüduruku kohta, kes teeklaasi lauale pani, ütles ta selle enda kuuldes Indrekule:

„Kas panid tähele, kui kena? Maal ei leia sa terve kihelkonnast niisukest: Vaata, kuis ta astub: nagu oleks teisel vedrud all. Jalad nagu kõrendid. Sest

pole midagi, et seelik ees, peab oskama ka nõnda vaadata. Peab õppima.“

Kui ta oli uue hea noosi suhu toppinud, jätkas ta:

„Nojah, sel mammil pole ju viga, aga oled sa meie printsessi näind?“

„Ei!“ vastas Indrek. „Kes see on?“ küsis ta.

„Mis?! Sa ei tea veel, kes on meie printsess?! Siis sa ei tea ju ilmast veel midagi. Meie printsess on vanamehe oma tütar. Tänavu esimest aastat kodus. Jääbki koju, sest mis ta veel peaks tegema, kui guvernante on valmis. Istub ja ootab meest. Aga ta läheb ainult arstile või advokaadile. Võib-olla kirikuõpetajajale ka. Nii et meil pole muud kui pühime suu puhaks. Aga minul teeb ta südame haledaks, teeb ja teeb, ei või sinna midagi parata. Sest mõtle ometi isegi: ema vaeseskesel surnd juba lapsepõlvest saadik ja isa! On siis meie vana mõni isa? Noh, ja siis pandi printsess maast madalast saksa pansioni. Meie pärast, ütleb karussell, sest meie läheduses ei või elada ükski viisakas tüdruk, ütleb ta: ajame hukka, rikume ära. Tead, kes on meie karussell?“ küsis ta ja pistis viimase lihatüki suhu ning kühveldas kapsaid peale. „Printsessi tädi, peab vana maja, muretseb meile lõrpi ja kasvatab printsessi. Aga, jumal tänatud, nüüd pole seda enam vaja kasvatada, on juba valmis kasvatatud: räägib ainult saksa keelt — prantsuse keelt muidugi ka — ainult karusselliga pursib ta mõnikord eesti keelt, sest tema kõrvad ei pea karusselli saksa keelele vastu. „Liebe Tante, liebe Tante, mina ei võib kuulama, mina ei võib!“ karjub ta, kui tanta hakkab saksa keelt rääkima. Sina räägi temaga vene keelt, kui juhtub, ja see juhtub tingimata, sest printsess armastab rääkida. Minuga räägib ta alati saksa keelt, seda pead sa teadma, sest mind ta tunneb ja minu saksa keelt ka... Soo, ja nüüd võime minna, rüüpa oma teetilk klaasipõhjust veel ära, sest milleks järele jätta! maksma peab niikuinii täie raha. Kõigega kokku kakskümmend viis — naeruväärt vähe, kui õieti mõelda. See tähendab, kahe inimese toidu cest ainult kakskümmend viis, sest nüüd pead sina ka minu eest maksma; parvevenelasele,

sellele kõrilõikajale maksin ju mina sinu eest. Nii et siis oleme tasa. Väike vahe, mis jääb, selle annan sulle pärast ära, seltsimeeste asi. Ma ei taha praegu vahe-tada, sest raha on nimelt niisuke sinder, et niipea kui ta peeneks vahetad, kaob ta taskust vägisi, isegi ei tea kuhu. Käid ja käid, katsud ja katsud, ja korraga ongi läind... Maksa aga julgesti, omast sa ilma ei jää, sest minuga ei ole veel keegi omast ilma jäänd. Pealegi, sa pidid ju liiku tegema, see võibki siis esiotsa liikude asemele jääda. Muidugi, sealha hapu kapsastega pole miski liik, aga sõprade vahel käib küll. Nii et kui teised hakkavad sinult liiku nõudma, küll mina siis ütlen neile, ole üsna mureta. Ja mis Tigapuu on öelnd, see on öeldud ja maksab. Iseasi, kui ma see kakskümmend sulle ära maksan, siis peavad õiged liigud tulema ja need ei ole nii odavad kui sealha hapu kapsastega. Sellepärast oleks sul isegi kasulikum, kui ma võlga sulle kunagi ei maksu. Lihtne ja selge, eks? Ja täna jumalat, et tõin su niisukesse paika, kus pole vaja jootraha anda; muidu oleks vähemalt oma kümme pidanud rohkem maksma. Nõnda olen aidand sul puhtalt kümme kopikat kokku hoida, seega jään võlgu ainult kümme, sest tee jõid sa ju ise. Kui ainult mõelda, et kümme kopikat liikude eest arvatud, siis on see otse naeruväärt, peaaegu häbiasi, et liikudeks ainult kümme kopikat. Sellepärast poleks sugugi liig, kui sa pisut juure lisaksid, sest sa pole ju ometi mõni põnlane, vaid teatud mõttes juba täis mees. Mina, iseenesestki mõista, lepin ka sealha ja hapu kapsastega, sest see siin on kasulik kaup, ja kasulikku kaupa õpid sa ainult ühes minuga tundma, seda pea meeles.“

Ta kergitas mütsi ja ütles huultega, mis näisid alles rasvase liha jälgi kandvat:

„Hääd päeva, mammi! Kui see tuleb, siis öelge talle, et käisin teda otsimas.“

Ja vastust ootamata astus ta iseteadlikult mööda kitsast treppi keldriruumist üles, kus räidind sügisilm vedas juba õhtule. Tigapuu jäi seisatama, tegi tõsise süvenenud näo ja ütles:

„Ma mõtlen nimelt, et kuhu minna, kas linna või Toomele. Aga parem siiski Toomele, sest linna saad sa niikuinii küllalt näha. Iseasi on Toome, see on hoopis iseasi, sinna ei saa alati... Tähendab, siia-poole... Siin näed ka kaubahoovi ja tema sambaid, nii kui elus mets. Ja pealegi tead, kust midagi paremat leida, kui osta tahad. Osta on ikka vaja, kui mitte täna, siis homme.“

Kui jõudsid platsile, kus seisis kellegi rinnakuju kõrgel alusel, seletas Tigapuu:

„Siin on see Parkalai oma platsiga, kuhu tudengid tulevad mööda Rüütli kihutades õllekorvidega. Ikka pudel loginal tühjaks ja siis sellele seal ülal karplartstil vastu vahtimist! Keset larfi, nii et va molu liimendab. Ja siis tuleb vosmi! Aga pursid: „Deutschland, Deutschland über alles!“ Mõistad? Lihtsalt mäss! Ükskord oleks neil haprasti läind, aga õigel ajal hakkas keegi rebane: „Jumal, keisrit!“ Vosmidel ei aidand muud kui kannad kokku ja käsi kõrva ääre, sest kuis sa keisrilaulu vastu lähed. Ja tudengid pääsid seekord jällegi. Nõnda on õige tudengi elu. Ning kui mina ükskord tudengiks hakkas, siis teen mina samuti; küll näed. Ja ma hakkas varsti, usu mind, sest ma olen vanast ja tema lõrbist kurguni täis ning kui mina millegist nõnda täis olen, siis on otsas. Ükskõik mis või kuhu, aga siis lähen ma.“

Toomemägi ise ja aiad tema kallakul seisis raagus. Koltunud lehed kahisesid kõnniteil jalge all. Linnas süttisid siin-seal tuled.

„Nüüd pole siin midagi,“ seletas Tigapuu Toomest, „aga ela kevadeni, küllap siis kuuled ja näed. Õied, õied ja õied ning ööbikud! Palju ööbikuid! Muidu ei luba vana meid kunagi öösiti välja, aga kevadel lubab. Ütleb: „Minge ja kuulake! Istuge pingile ja kuulake, kuulake hoolega, ja teist saavad teised inimesed.“

Indrek püüdis kujutella, mis võiks siin olla kevadel, kui on õied ja ööbikud, aga ta ei suutnud kuidagi uskuda, et siin võiks olla, nagu on kõrgel Vargamäel, kui kudrutab ja lööb sihku teder, karjub kauge kurg,

mõkitab taevakits ja häälitseb tuhat teist linnukest ning loomakest, asugu nad õhus, vees või mullas. Ei ole siis ilusamat paika ilmas, kui on Vargamäe. Kaugel rohelisel legendikul sinavad metsatukad kuni taevaääreni. Aga praegu? Mis on seal praegu? Vilguvad seal ka tuled? Ei! Seal on pime! Vargamäe ümbrus on pime. Ainult ükskord — Indrek mäletab seda nii selgesti — vilkusid keset kottpimedat ööd Vargamäe soos tuled, nagu lehvitas tuul hõlma laterna eest, ja hommikul käisid nad seal hundi jälgi otsimas.

Äkki sündis midagi, mis rabas Indreku meeli: pimedas puude vahel seisis keegi tume, ähmane ja kole suur, seisis ja vahtis nagu puie vahelt Indrekule otsa. Tahtmatult jäi ta seisatama ja küsis Tigapuult:

„Aga see, mis see seal on?“

„Ah see! See on vana kirik, klooster. Ligi ei maksa minna, võib kaela sadada ja siis pole nalja. Küll sa pärast näed.“

Indrek oleks tahtnud seista ja vaadata — kaugelt, läbi raagus puude, sest nõnda ei võtnud silm kõiki kontuure ja kujutlusvõim võis omandada vaba lennu. See suur ja ähmane aina nagu kasvas, kui teda eemalt vaadata, ja muutus aina ähmasemaks. Ja äkki Indrekul tuli meelde kuski geograafias nähtud pilt palmimetsaga, kus ilmub elevant oma londi ja pakkjalgega, nagu oleks sel hoonel ja lõunamaa hiigelloomal midagi ühist. Kauga, kaua Indrek mäletas neid varemeid ikka niisugustena, nagu ta neid näinud esimesel korral poolviirastusena, ja ikka kerkis selle nägemuse kõrvale teine — päikeseküllane maa palmimetsa ja elevantiga.

Kui nad viimaks alla linna tagasi jõudsid, ütles Tigapuu:

„Täna oleme poodi hiljaks jäänd, sinna lähme mõni teine kord. Ja kui tõtt öelda, siis polegi meil mõtet poodi minna, vaid astume millalgi ühe minu sõbra poole sisse. Känd on ta nimi, ja vaatame, kas temal on veel ta raamatud alles, mis ta tahtis müüa. Temalt saame kindlasti palju odavamalt kui ühestki poest. Ja ega raha sul kaduma saa. Peasi, hoiatada seda vana enda kui surma eest ja ära ütle ühelegi hingele, et sul on raha;

seda pead sa kui sõber teadma. Ka mina ei osanud alguses rahaga ümber käia, aga onu, rikas vanapoiss, see õpetas. Tema ütleb ikka: „Poiss, õpi rahaga ümber käima, siis saad teda, niipalju kui kulub, muidu mitte krossigi. Kui rahaasi sul selge, siis lärma kas või tudengitega tsweispänneril, nii et kõik näeksid, ka meil on koolitud poegi.“ Onu on nimelt kole suur isamaalane, isamaa on temale kõik. Isamaa ja raha! Tema kinnitab alati: maksku, mis maksab, aga isamaad peab armastama. Kes isamaad ei armasta, ütleb ta, sellele vala kas täie või tühja õllepudeliga pähe, ükskõik. Minuga räägib ta ainult võõrast keelt, sest ta oli enne mõisavalitseja siin ja Venemaal, tõnkab sellepärast deutsch und russisch. Onul on nimelt omad plaanid. Tema ütleb: „Iga matski peaks saksa keele kätte õppima, nii et saksad lõpuks arugi ei saa, kes mats ja kes saks. Kui siis matsi tüttred lähevad saksa poistele ja matsi poisid kosivad saksa preilid, siis tuleb vere-segamine ja meie kuum isamaaline veri muudab ka sakste vere isamaaliseks, nii et sakstest saavad eesti isamaalased. Niisugune on onu isamaaline plaan, kui ta räägib minuga saksa keelt. Aga mina ütlen talle alati, et kuis ma siis saan alati saksa keelt rääkida, kui mul pole alati raha ja kui ma pean elama seal, kus ma praegu elan. Ütle nüüd isegi, kuis peaks ma sinuga saksa keelt rääkima, kui sa seda keelt ei mõista ja kui ma söön ainult sealiha ja hapu kapsaid? Sellepärast ütlen ma onule: „Anna raha või ma räägin eesti keelt edasi, olen sunnitud rääkima.“ Aga tema: „Hakka enne tudengiks, siis annan. Pane Farbendeckel pähe, siis annan, sest siis usun, et armastad oma eesti isamaad, et oled isamaapoeg.“ Nõnda vaidleme alati, kui kokku saame. Nutikas pea, aga kole kitsi, raha ei anna... Näe, siin on Riiütli teine ots, siin pööravad tudengid õllekorvidega ümber. Nüüd lähme üle puusilla, siis näed ka seda...”

„Seda olen juba näind!“ vastas Indrek, kelle pea juba otsas huugas.

„Ei tee viga,“ vastas Tigapuu. „Vaata veel kord, sest nagu roomlased ütlesid: repetitio mater studiorum

est. Aga ladina keelt sa veel ei mõista, pärast saad teada, mis see on. Pea need sõnad muidu meeles: repetitio mater studiorum est. See läheb sul elus tarvis. Pealegi, kes teab, kauaks seda silda on, ehk viivad juba tuleval kevadel jäätükid ta minema, siis on hea, kui oled teda enne õieti näind. Väga huvitav sild! Mineval suvel hüppas siit keegi sisse, tahtis enda ära uputada, aga teine kargas talle järele, tõi välja. Selle süda täis, karjub: „Sa ju nägid, et ma ise hüppasin! Mis sa minust tahad? Kui hüppasin ise, tähendab, — tahan surra. Siis lase mind surra!“ — „Aga miks sa appi karjusid?“ vastab teine. „See pole sinu asi,“ vastab esimene. „Mina võin uppuda nagu tahan, kas karjudes või karjumata. Sina ära sega end minu asjadesse, sest sina pole politsei ega vosmi. Aga sina himustad auraha, et oled inimese päästnud, seda himustad sa ja sellepärast tulid sa vette mulle kallale, sina röövel, sina mõrtsukas niisuke! Säh, siin sulle su auraha!“ karjub ta ja trah! trah! teisele vastu märga molu. Muidugi tiriti teine kinni ja voorimehele, pidi löömise pärast istuma. „Aga uputan enda siiski!“ karjus teine voorimehe pealt. „Uputan südaöösel, kus keegi mu karjumist ei kuule!“ Ja uputaski, niipea kui lahti sai. Jumala tõsi, mis ma räägin. No mis sa ütled niisukese silla kohta?”

Aga Indrek ei osanud midagi lausuda niisuguse imeliku silla kohta. Sellepärast jätkas Tigapuu natukese aja pärast:

„Aga tead, mis mina ütlen: kui mina peaks millalgi minema ennast uputama, see tähendab, ega ma ei lähe ju ja seda mitte jumalakartuse pärast, sest jumalat ei karda ma põrmugi, seda sa pead teadma, aga see on muidu nõnda rääkida, et kui ma lähleks, siis tead, mis mina teeks?”

„Kust mina seda tean,“ vastas Indrek.

„Arva,“ ajas Tigapuu peale.

„Ei oska arvata.“

„Kas tõesti ei oska?”

„Ma pole kunagi uppumat näind,“ seletas Indrek.

„Küll oled sina alles rumal!“ hüüdis Tigapuu.

„Siis kuula: kui mina lähen end uputama, siis võtan

lihtsalt revolvri kaasa, tehku siis keegi proovi mind päästma tulla, kõrvetan kohe ühe nina alla. Ja sinule annan sedasama nõu: kui mõtled ennast uputama hakata, osta revolver, siis ei saa keegi sind segada. Muidu hakka veel võera inimestega kaklema. Mitte et sa ennast kohe just peaks uputama minema, vaid see olgu sulle ette õpetuseks, kui kaklemine tuleb. Sest kaklema peab mõnikord muidugi, ilma et lähed ennast uputama. Ütleme kas või täna: me lähme praegu kõige paremas meeleolus koju nagu kaks head sõpra ja truud seltsimeest kunagi, aga äkki kargab vana meile kallale, nagu oleksime kaks uppumat, kes puusillalt jõkke karanud, ja küsib: „Kus käisite? Kus olite? Kui kaua? Mis pärast? kes lubas?“ No mis sa vastad talle? Misukesel revolvri talle nina alla surud? Muidugi ei mõista sa vastata ja sellepärast oled sa kohe sees. Aga sa pead meeles pidama, et teha ei või ta meile midagi; karjub ainult, seda pead teadma. Tema on ju niisuke imelik inimene: lähed ja küsid, kohe valmis lubama. Aga tulled koju, juba tema unustanud, mis esteks luband, ja nõnda hakkabki peale; kargab sulle kallale, nagu tahaksid sa ennast puusillale uputama minna. Seda kõike räägin ma sulle selleks, et sa teaksid ja ei ajaks rumalast peast minu süüks. Vana on ikka nõnda: mida raamatusse ei kirjuta, seda ei mäleta. Esteks ka ei kirjutand, nii et peame valmis olema. Aga mis peaasi: tehku mis tahes, ära karda. Sündku mis tahes, looda minu peale, küll mina su välja vean. Kui küsib: „Kus käisite?“ siis vasta: „Raamatuid ostmas.“ Küsib ta, mis raamatuid, siis: „Ei saanud osta, poes ei olnud. Homme saab.“ — „Kus poes?“ — „Kivi- ja puusilla juures, nime ei mäleta. Tigapuu ütles, aga ei mäleta.“ Aga muidugi, peaasi olen mina, sina pole midagi. Meie vanaga tunneme teineteist.“

V.

Niisuguste üksikasjaliste seletustega jõudsid nad hoovivärvasse, kust tahtsid kõigile nägemata sisse hiilida. Aga uksele ootas Jürka ja ütles, et vana on väga turjas ja ootab.

„Lase meid läbi,“ palus Tigapuu. „Ära ütle, et me praegu tulime.“

„Ei, seda ei või, vana on hirmus kuri,“ vastas Jürka asjalikult.

„Teen paar õlut,“ lubas Tigapuu.

„Ei aita,“ vastas Jürka.

„Terve soru!“ hüüdis Tigapuu kähiseval häälel.

„Ikka ei aita,“ vastas Jürka: „Oleksite üksi või mõne teisega, siis küll; aga see uus langeb tingimata sisse ja tõmbab meid ka, mis aitab siis see soru.“

„Räägime kokku,“ ütles Tigapuu.

„Ei aita,“ kinnitas Jürka endiselt.

„Käi siis kuradile!“ hüüdis Tigapuu pahaselt. „Ma ei karda sind ega su vana. Aga oota, sulle ma seda ei kingi, et sa sõbra nõnda hädasse jätad.“

„Mis sõber mina teile olen,“ vastas Jürka.

„Loll!“ hüüdis Tigapuu. „Mitte sina pole minu sõber, vaid mina olen tänini ennast sinu sõbraks pidand. Tänini, ütlen ma. Ja sina lükkad oma sõbra lommi!“

„Kuidas mina teid lükkand! Ise lähete ilma lubata välja ja siis mina lükkand!“

„Kuis sa siis ei lükka!“ vaidles Tigapuu vastu. „No mis see maksab sul öelda: pole tulnd, pole näind — ja meie ronime ilusasti Siberisse, tuleme alles õhtusöögiks alla. Ja kui vana küsib, siis: magasime. Või veel parem: mina õpetasin temale ladina keelt, Siberis ei segand meid keegi.“

„Niisukest valet ei usuks minagi, veel vähem vana. Tema ei usu tõttki, veel vähem siis valet. Parem mine ja võta oma kasukas auga vastu.“

„Ja lähen ja võtangi,“ ütles Tigapuu. „Aga sinule panen selle soola. Pea meeles, sinu asju tean ma väga hästi. Tuleb aeg, ütlen vanale kõik. Sest milleks pean mina igavesti sinu sõber olema, kui sina ühtegi päeva ei taha olla minu sõber.“

Aga Tigapuu ähvardused ei saavutanud soovitud tulemusi: Jürka jäi kindlaks ja kordas: „Ei aita, ei aita, kukume kõik sisse.“ Nõnda pidid nad otseteed direktori juurde minema — alla suurde tuppa. Pimedas koridoris sosistas Tigapuu Indrekule:

„Eks ole see, mis ma kartsin: raamatusse ei kirjutand, tähendab — ei mäleta. Aga see Jürka on üks müüdav hing. Äraandja on ta. Nuuskur! Selleks ta vanalt palkagi saab. Ja aina norib juure. Mina ei peaks niisukest inimest silmapilkugi omas majas. Tema ütleb: ilma loata. Kuis siis ilma loata, kui vana ei mäleta.“

Kui Indrek ja Tigapuu suurde tuppa astusid, tuli direktor parajasti kõrvaltoa uksest ja tahtis ärevalt kuhugi rutata. Neid nähes tõstis ta käe otsa ette ja lausis meelde tuletades: „Warten sie, warten sie!“ Siis aga astus ta Indreku ette ja küsis:

„Kus teie olite?“

„Käisime raamatuid ostmas,“ vastas Tigapuu Indreku selja tagant.

„Härra Tigapuu, ma ei küsi teilt, vaid sellelt pikalt siin,“ ütles direktor oma ärritust valitsedes. Et tõepoolest midagi valitseda oli, tundis Tigapuu sellest, et direktor teda härratas. Seda tegi ta ainult suurimas varjatud vihas.

„Nii siis, vastake teie mulle: kus te olite?“ pöördus direktor uuesti Indreku poole.

„Me käisime raamatuid ostmas, härra direktor,“ vastas Indrek.

„Kus on need raamatud, mis te ostsite?“ päris direktor edasi.

„Poes ei olnud,“ pistis Tigapuu jällegi Indreku selja tagant.

„Härra Tigapuu!“ karjus direktor äkki ebainimliku häälega. „Ma juba ütlesin teile kord, et ma teiega rääkida ei soovi, vaid sellega siin.“

„Aga mina soovin teiega, härra Maurus,“ vastas Tigapuu.

„Oodake, teie kord pole veel tulnud,“ ütles direktor ähvardavalt. „Teiega räägin ma teist keelt kui sellega siin.“ Ja nüüd jätkas ta Indreku ülekuulamist, kes andis kätteõpetatud vastused. Viimaks kargas direktor Tigapuu ette ja karjus sellele otseteed näkku, õgides teda silmiga üle prillide:

„Sinder! Ka selle oled sa mul juba valetama õpetanud!“

Direktori käed tõusid masinlikult ja tahtsid Tigapuu kõrvatagustele läheneda, aga see lükkas nad julmalt kõrvale ja ütles nagu sügava haavumusega:

„Härra Maurus, ma pole enam poisike, et minu karvu tulete kitkuma. Olen ma süüdi, siis kuulake mind üle ja karistage nagu kord ja kohus.“

„Nagu kord ja kohus!“ karjus direktor ja hakkas mööda tuba ringi jooksuma, kuuehõlmad tuules laiaili. „Mina pean ammugi kodust ära minema, aga ma ei saa, sest see inemine seal rikub minu poisid ära, õpetab nad ilma lubata väljas käima.“

„Härra Maurus, ma tahtsin küsida, aga teid polnud ju kodus,“ ütles Tigapuu nüüd.

„Herr Ollino, Herr Ollino!“ hüüdis direktor kõrvaltoa ukse ees seisma jäädes. „Olin ma täna kodus või mitte? On härra Maurus kunagi kodust ära?“

„Teie olite täna kõige aja kodus,“ vastas Ollino hääl ukse tagant.

„Kas kuulete: härra Maurus oli kõige aja kodus. Härra Maurus on alati kodus, sest tema on siin majas jumala asemik. Ja kui läheb jumal ise välja, siis jääb tema asemele Önnistegija ning härra Mauruse asemele jääb Herr Ollino, sest see on tema Önnistegija. Kas kuulete? Nõnda et härra Maurus on ikka kodus. Ja kui pole ka Herr Ollinot, siis on Herr Koovi või Herr

Timusk. Ning lõpuks on Herr Kopfschneider siin all, tema käest võib küsida. Sest kui pole jumalat ennast, tema poega ega neitsi Mariat, siis on ometi mõni püha mees olemas, kes inemist aitab. Nõnda on härra Mauruse majas.“

„Mina ei hakka ometi mõnelt Kopfschneiderilt luba küsima,“ ütles Tigapuu põlglikult.

„Peab küsima sellelt suurelt laualt, neilt toolidelt, sellelt kapilt, peab küsima isegi Goethelt ja Schillerilt seal kapi otsas, peab küsima kas või sellelt täistopitud luigelt, mis ripub lae all, kui aga härra Maurus seda käseb. Kõigilt peab küsima, kui nemad on jumala asemikud. Vanad ja targad egiptlased küsisid härjalt ja sitikalt, miks siis meie Tigapuu ei või küsida Goethelt ja Schillerilt. Ja teie, miks teie ei tulnud küsima?“ pöördus direktor äkki Indreku poole.

„Tigapuu ütles, et tema on küsinud meie mõlemi eest,“ vastas Indrek.

„See häbemata inemine rikub terve minu kooli ära!“ karjus direktor, sattudes uuesti vihahoogu. „Kuidas teie, koer, julgete ilma lubata välja minna ja selle siin kaasa võtta. Miks ei tulnud te küsima?“

„Härra Maurus, ma ju ütlesin teile, et te parajasti magasite, kui me läksime,“ seletas Tigapuu rahulikult.

„Kas kuulete, kas kuulete!“ karjus direktor ja hakkas uue hooga toas ringi jooksma. „Esteks polnud mind kodus ja nüüd olen ma juba magama heitnud! Härra Maurus magab! Issand jumal, tule ise mulle appi! Ma lähen hulluks, või on see inemine seal hull! Ütelge teie, kui teil on veel täis aru peas, kumb meist on hull, kas mina siin või see seal?“ jäi direktor Indreku ette seisma ja vahtis talle üle prillide tungivalt silma. „Ütelge puhtast südamest, teil on veel maanimese selge aru peas.“

Aga enne kui Indrek leidis, mis vastata, ütles Tigapuu tõsiselt ja peaaegu halvakspanevalt:

„Härra Maurus, mis me niisukese tühise asja üle vaidleme.“

Uuesti hakkas direktor toas ringi jooksma, nagu oleks teda herilane äkki pistnud, ja karjus:

„Kas kuulete! Tühise asja pärast! Inemised lähivad hulluks, aga ikka veel tühine asi! Ei, ei, tema on hulluks läind, mitte mina. Meie Tigapuu on hulluks läind. Oli teisel alles hiljuti aru selge, aga nüüd on ta hull. Pärts hull. Mis asi ajas ta väljas hulluks, kas te ei näinud?“ küsis direktor Indrekult, ja ilma et ta vastust oleks oodanud, rääkis ta edasi: „Muidugi, teie seda ei tea, sest maal inimesed ei lähe hulluks, ainult linnas! Mõni aasta linnas ja juba hakkabki hulluks minema. Aga kus oli küll teie aru, et te selle inemisega ühes linna läksite! Miks ei tulnud te ja küsinud: „Härra Maurus, kas ma võin selle inemisega linna minna?“ Ja härra Maurus oleks teile vastanud: „Ei mitte sellega, sest see inemine on juba hull või ta hakkab varsti minema. Minge parem üksi, mitte selle huluga.“

„Härra Maurus,“ rääkis Tigapuu vahele, „minuga tehke mis tahes, aga minu sõber ja seltsimees jätkerahule, sest mina vastutan tema eest. Mina käisin luba küsimas, mina ka vastutan.“

Nagu oleks mõnda metsalist punase oraga torgatud, nõnda mõjusid need sõnad direktorisse. Ta otse kargas oma vanadel jalgadel, kargas ja karjatas, ilma et kohe sõnu oleks leidnud. Alles siis, kui ta juba uue hooga toas ringi hakkas jooksma, sai ta suust:

„Herr Ollino, Herr Ollino! Kas kuulete? Tema sõber ja seltsimees! Tema vastutab! Tema käis küsimas! See inemine on tõesti hull! Üsna hull! Herr Ollino, tulge ometi vaatama, meie armas Tigapuu on hulluks läind. Tema vastutab! Tema tahab teha minu majast hullumaja ja tema vastutab!“

Direktori hääl aina paisus ja, et see tänavale ei kostaks, hakkas ta ise oma käega seesmisi akna luuke kinni panema. Aga kui ta jõudis selle tegevusega teise toa otsa, astus Tigapuu just praegu suletud luugi juurde, avas selle kähku direktori selja taga uuesti ja tegi liisaks veel aknagi lahti.

„Kes avas selle?!“ karjus direktor peaaegu hullustuses, kui ta nägi pöördudes lahtist akent.